

Vojno ustrojstvo hrvatskih zemalja u razvijenom srednjem vijeku

Pranjić, Valentina

Master's thesis / Diplomski rad

2014

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:142:668477>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-06-26**

Repository / Repozitorij:

[FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek](#)

Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku
Filozofski fakultet
Diplomski studij Hrvatskog jezika i književnosti i Povijesti

Valentina Pranjić

**Vojno ustrojstvo hrvatskih zemalja
u razvijenom srednjem vijeku**

diplomski rad

Mentor: red. prof. dr. sc. Ivan Balta

Osijek, 1. rujna 2014.

Sažetak

Vojno ustrojstvo hrvatski zemalja vrlo je kompleksno pitanje koje zahtjeva pristup na više razina, a k tomu i s različitim područja. Ulaskom u državnu zajednicu s Ugarskom, Hrvatska se nastavlja razvijati pod većim utjecajem srednjeeuropskih trendova što se najviše odnosi na pitanja društvenog uređenja. Riječ je o feudalizmu, društveno-ekonomskom sustavu koji će se u razdoblju od 12. do 16. stoljeća poprimiti svoj konačni oblik, iako će se na našim prostorima zadržati puno duže nego u ostatku Europe. Feudalizam je određivao društvenu stratifikaciju na temelju koje je funkcionirala vojska. Oni koji su bili na većem društvenom položaju, isto su takvo mjesto imali i u vojsku. Mogli su priuštiti opremu koja im je omogućavala veću sigurnost, a time i uspješnost na vojnom polju. Kmetovi su, u odnosu na svoje seniore, bili slabije opremljeni. Hrvatska vojska u razvijenom srednjem vijeku sastojala se od kopnene vojske i mornarice. Mornarica nikad nije dosegla moć kakvu je imala za narodnih vladara, ali je Ugarskoj bila od presudne važnosti jer sama nije imala izlaz na more. Kopnena vojska sastojala se od četa pješaka i konjanika, u skladu prema svom društvenom položaju i mogućnosti naoružanja. Oružja kojima su se koristili hrvatski ratnici u skladu s onodobnim europskim, pa su tako poznavali mač, sablju, koplje, luk i strijelu, samostrel, različite vrste noževa, bodeža, sjekira, buzdovana, dok su tijelo štiti oklopima i pancirima, kacigama te štitovima. Svako je to oružje i dio opreme tijekom vremena podlijegalo promjeni i napredovanju.

Ključne riječi: vojno ustrojstvo, razvijeni srednji vijek, feudalizam, pješaštvo, konjaništvo, mornarica, oružje i oprema

SADRŽAJ

1. Uvod.....	3
2. Pregled povijesti hrvatskih zemalja u razdoblju od 1102. do 1526. godine	
2.1. Od 1102. do 1301. godine	4
2.2. Od 1301. do 1526. godine	9
3. Feudalizacija hrvatskog društva	13
4. Ustroj hrvatske vojske	16
4.1. Kopnena vojska	17
4.2. Mornarica	24
5. Oružje i oprema	
5.1. Mač i sablja	26
5.2. Koplje	28
5.3. Luk i strijela	29
5.4. Ostalo oružje	
a) Topuz i buzdovan	32
b) Sjekire, noževi i bodeži	33
5.5. Oklopi i panciri te kacige	34
6. Obrana	37
7. Zaključak	39
8. Popis literature	40
9. Popis priloga	41

1. Uvod

Ovaj diplomski rad obrađuje temu vojnog ustrojstva hrvatskih zemalja u razvijenom srednjem vijeku. Razvijeni srednji vijek odnosi se na razdoblje koje je uslijedilo ranom srednje vijeku, a prethodilo kasnom. Literatura navodi bitnu razliku razvijenog i kasnog srednjeg vijeka, a kao međašno razdoblje uzimaju sredinu 14. stoljeća, odnosno prva desetljeća nakon dolaska Anžuvina na hrvatsko-ugarsko prijestolje. Budući da kasni srednji vijek obilježava osvježavanje turske opasnosti i bojevanje s njima, u ovom diplomskom radu nije se zadržavalo na tom specifičnom problemu, ali je kasni srednji vijek u rad uključen kroz pregled događaja i njihov utjecaj na hrvatsku narodnu svijest, kao i vremenski okvir upotrebe različitog oružja. Hrvatske su zemlje u obrađivanom razdoblju bile razjedinjene ne Hrvatsku u užem smislu, Dalmaciju i Slavoniju. Istra nije bila u sastavu, a obala i otoci često su bili predmet mletačkih presizanja. Naziv Hrvatska koristi se za sve hrvatske zemlje u današnjim granicama, ukoliko nije posebno naznačeno. Teritorijalno ustrojstvo temeljilo se na županijama, kojima su vladali župani, a dijelile su se na župe. Na čelu Hrvatske stajao je ban. Svaka osoba koja je uživala feud dobiven od kralja morala je za uzvrat imati spremnu vojsku čija je veličina i opremljenost ovisila o veličini feuda, društvenom položaju i imućnosti. Na taj je način funkcionirao feudalizam. Pitanja koja produbljuje ovaj diplomski rad tiču se ustrojstva vojske u hrvatskim zemljama u razvijenom srednjem vijeku na teritorijalno, društvenoj, vojnoj i političkoj razini, a progovara o oružju i opremi zahvaljujući kojoj su se Hrvati borili za svoje interese.

2. Pregled povijesti hrvatskih zemalja u razdoblju od 1102. do 1526. godine

2.1. Od 1102. do 1301. godine

Nakon smrti kralja Zvonimira u hrvatskim je zemljama pitanje nasljednika bilo neriješeno. Plemstvo se podijelilo u dvije struje - jedna je stala uz kraljicu Jelenu, a druga uz Stjepana, sinovca kralja Petra Krešimira. Kratko je zavladao Stjepan II. (1089. – 1091.). Nakon njegove smrti zavladao su nemiri. Dio njegovih pristaša stao je uz Jelenu, a dio se priklonio Bizantu. U takvoj situaciji, Jelena je pozvala svog brata, ugarskog kralja, Ladislava u pomoć. On je krenuo s vojskom na Hrvatsku, prešao Dravu kod Virovitice i bez otpora zauzeo prostor od Drave do Gvozda. No kako su Ugarsku napali Kumani, koje je navodno poslao sam bizantski car Aleksije Komnen, Ladislav je bio prisiljen vratiti se u Ugarsku i vlast u hrvatskim zemljama prepustiti nećaku Almošu. Za to vrijeme, bizantski je car Aleksije Komnen poslao legata Guilfreda u dalmatinske gradove kako bi ih uredio po uzoru na ostale bizantske gradove u temema. Kako bi uže vezao hrvatske zemlje za ugarsku krunu, Ladislav je 1094. osnovao biskupiju u Zagrebu. Dio hrvatskog plemstva za kralja je okrunilo Petra Svačića (Snačića). Njegova je prijestolnica bio grad Knin. Ladislavov nasljednik Koloman (1095. – 1116.) provalio je u Hrvatsku i pobijedio Petra na planini Gvozd koji je u toj bitci poginuo. Koloman je izbio na more i zauzeo Biograd.¹

¹ Klaić, Vjekoslav, *Povijest Hrvata od najstarijih vremena do svršetka XIX. stoljeća*, Knjiga prva, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1988., str. 319.

Prilog 1. Ugarsko-hrvatsko kraljevstvo nakon ulaska Hrvatske u personalnu uniju s Ugarskom

Nagodbom koju je Koloman potpisao sa dvanaest hrvatskih plemena određeno je da će u slučaju napada na državne granice svako pleme davati po 10 konjanika u kraljevu vojsku, koju će uzdržavati na svome području južno od Drave, a preko te rijeke ona će se uzdržavati o kraljevom trošku. Nakon sklapanja nagodbe godine 1102. politički odnosi u Hrvatskoj odvijaju se u trokutu sila između Ugarske, Bizanta i Venecije. Povremeno dolazi do međusobnih preotimanja teritorija i u tim sukobima Hrvati sudjeluju na raznim stranama. Čitajući izvješća o europskim ratovima onoga doba, treba stalno imati u vidu sudjelovanje Hrvata i onda kada nisu izričito spomenuti. Hrvatskih vojnika ima u ugarskoj vojsci, bez obzira gdje ona ratuje, a podjednako i u mletačkoj. Kada, primjerice, ugarski kralj Koloman šalje godine 1108. vojsku da opustoši normansku Apuliju ili ratuje s njemačkim carem Henrikom V koji namjerava osvojiti Dalmaciju, onda je jasno da u ugarskoj vojsci ima mnogo Hrvata, osobito pomoraca, jer šest godina ranije Mađari još nemaju ni izlaz na more.²

Budući da je ratovao s križarima, Aleksije više nije mogao pomagati dalmatinske gradove pa ih je prodao mletačkom duždu. Ubrzo je Koloman pokrenuo pregovore s Venecijom, a nedugo zatim i osvojio Zadar, Šibenik, Trogir i druge dalmatinske gradove. Za hrvatsko-dalmatinskog kralja proglasio je sina Stjepana. Na Kolomana je bunu dignuo njegov brat Almoš, ali i njega i sina mu Belu Koloman je dao oslijepiti. Almoš je nakon toga pobjegao u Bizant, a Belu su sakrili u samostan. Iako su Arpadovići nastojali držati čvrstu kontrolu nad dalmatinskim gradovima, nisu poduzimali daljnje vojne pohode što je bio temelj za osvajačku politiku Venecije u sljedećim stoljećima. Kolomana je naslijedio petnaestogodišnji sin Stjepan II, što su susjedi vidjeli kao priliku za širenje svojih zemalja. Hrvatskoj najopasniji bili su Mlečani i Bizant. Stjepan je vodio rat protiv bizantskog cara Ivana tražeći da s dvora potjera Almoša. Kako Stjepan II. nije imao nasljednika, na dvor je pozvao Belu i proglasio ga kraljem. Bela II. Slijepi vratio je pod ugarsku krunu Dalmaciju, bez Zadra i otoka, te stekao Bosnu. Najstarijeg sina Gejzu odredio je za kralja, sina Stjepana za hrvatskog hercega, a sina Ladislava za bosanskog hercega. Za vrijeme Gejzinog vladanja, na bizantsko prijestolje dolazi Emanuel Komnen s ciljem da okupi sve zemlje nekadašnjeg Rimskog Carstva. Iz tog su razloga Arpadovići nastojali održati dobre veze s Bizantom. Gejzin nasljednik, Stjepan III., poslao je brata Belu na bizantski dvor i

² Aralica, Tomislav, Aralica, Višeslav, *Hrvatski ratnici kroz stoljeća, 1. knjiga, Oprema, oružje i odore hrvatskih ratnika od oko 800. do 1918. godine*, Znanje, Zagreb, 2006., str. 8.

zaručio ga bizantskom princezom. Obvezao se i dati Bizantu Hrvatsku južno Velebita, što je ispunio tek poslije ratnog sukoba. No kako je Emanuel ipak dobio muškog nasljednika, Belu je protjerao s dvora i mjesta prijestolonasljednika.³

Bela se vratio u Ugarsku gdje je nakon Stjepanove smrti zavladao kao kralj Bela III. Vladavinu je obilježio time što je nakon smrti Emanuela Komnena vratio Srijem, Dalmaciju, Split, Trogir i Zadar. Sina Emerika okrunio je kao ugarsko-hrvatskog kralja. Emerik se više puta sukobljavao s bratom Andrijom kojem je dodijelio čast hrvatskog hercega. Sina Ladislava proglasio je hrvatsko-dalmatinskim kraljem. Za vrijeme njegova vladanja, Venecija je uz pomoć križara 1202. osvojila Zadar. Ladislav ga je naslijedio nakon smrti 1204., ali je i sam ubrzo umro. Kralj Andrija II. ostao je upamćen po rasipništvu i slabom uspjehu koji je polučio iz sudjelovanja u IV. križarskom ratu. Kako bi smirio podignute velikaše izdaje Zlatnu bulu, ali se njene odredbe ne poštuju. Nakon smrti nasljeđuje ga sin Bela IV. Udovica kralja Andrije, Beatrice, pobjegla je u Njemačku i tamo rodila Stjepana Postuma. U vrijeme Beline vladavine, Kumani su prodrli duboko u hrvatsko-ugarski prostor, a sam se kralj pred njima sklonio u daleki Trogir. Dao je najprije Zagrebu, a zatim i ostalim gradovima, povlastice i tako si stvorio oslonac protiv velikaša. Belu nasljeđuje Stjepan V. koji gubi život u opsadi Koprivnice u kojoj su držali njegovog otetog sina Ladislava. Umjesto maloljetnog Ladislava vlada njegova majka Jelisaveta. Ladislav IV. Kumanac bio je posljednji zakoniti Arpadović na ugarsko-hrvatskom prijestolju. Ubili su ga Kumani, a na prijestolje dolazi Andrija, sin Stjepana Postuma. Vladavinu Andrije III. Mlečanina obilježile su pretenzije na vlast različitih interesnih sfera. Andrija umire 1301. i njegovom smrću izumire dinastija Arpadovića.⁴

Za razliku od priobalja, sjeverniji su krajevi Hrvatskoga Kraljevstva (Slavonija) bili izloženiji ugarskim utjecajima. Kada su Arpadovići preuzeli vlast, u Slavoniju je iz Ugarske stiglo ugarsko plemstvo i od kralja dobilo zemlju; logično je da su se kraljevi oslanjali na nj. No, baš kao i Hrvatska i Dalmacija, Slavonija je bila odijeljena od Ugarske teritorijalno i organizacijski: i u Slavoniji je postavljan ban koji je upravljao u kraljevo ime. Taje odvojenost bila još naglašenija kada je zemljom upravljao kraljev brat ili sin kao herceg ili čak kao okrunjeni "mladi kralj". Međutim, u Slavoniji su se uvodili feudalni oblici vladanja po uzoru na ugarske, jer su umjesto starih plemenskih župa i njihovih starješina stvarane kraljevske županije kao teritorijalne jedinice, a na čelo im je postavljan

³ Budak, Neven, *Hrvatska povijest srednjeg vijeka*, Školska knjiga, Zagreb, 2006., str. 179.

⁴ Klaić, V., *Povijest Hrvata od najstarijih vremena do svršetka XIX. stoljeća*, str. 325.

kraljevski župan; on je vodio i županijsku vojsku. Takav ustroj vlasti ubrzo je dao dobre rezultate. U zemlji su vladali stabilnost i mir - u spisu O granicama Kraljevstva Ugarskog i prostranstvu kraljeva vladanja, sastavljenu u osamdesetim godinama 12. stoljeća kako bi se francuskom kralju Filipu II. pokazalo bogatstvo Bele III, koji se namjeravao oženiti Filipovom sestrom, tvrdi se da je slavonski herceg vladaru davao 10.000 maraka na godinu, da zagrebački biskup ima godišnji prihod 1.500, a splitski nadbiskup 400 srebrnih maraka.⁵

U sljedećim se desetljećima nastavljala izgradnja upravnog aparata. Bela IV je 1260. uveo čast hercega, koji je upravljao hrvatskim zemljama a morao je biti kraljevskoga roda. Uveo je i instituciju dvojice banova, jednoga za Slavoniju (dakle, područja od Petrove gore do Drave i Dunava), a drugoga za Hrvatsku i Dalmaciju. Time su postavljeni temelji razdiobe Hrvatskoga Kraljevstva na dva politička i upravna teritorija, što traje sve do 16. stoljeća. U Zagrebu je 1273. održan prvi Sabor "cijele Slavonije". Na njemu je plemstvo izglasalo razne pravne propise i time, sukladno nagodbi iz 1222, istaklo ambiciju da uz kralja sudjeluje u vlasti. Ban je potvrdio saborske zaključke. Takvi događaji nisu se bitno razlikovali od procesa u onodobnoj Europi.⁶

U 12. i 13. stoljeću već su uvelike ojačali gradovi u susjednim talijanskim i njemačkim zemljama, pa kralj i feudanci u Ugarskoj i sjevernoj Hrvatskoj (Slavoniji) nastoje davanjem raznih povlastica primamiti talijanske i njemačke obrtnike i trgovce u svoju zemlju i tako povećati prihode. Dio migracijskog vala koji je zahvatio srednju Evropu u 12. i 13. stoljeću stigao je tako i do Hrvatske. Doseljenike su zvali "gosti", hospites, i oni su se zajedno s domaćim ljudima naseljavali na važnim prometnicama i raskršćima i u podgrađima utvrda, te se bavili obrtom i trgovinom pod kraljevom zaštitom i neposrednom županovom vlašću. Kada su se županije počele raspadati, zajednicama "gostiju" prijetilo je da ih moćni feudanci pokmete, što nije bilo u kraljevu interesu, pa je podupro njihove težnje da stvore slobodne općine, podređene neposredno njemu. Takve je kraljevske privilegije dobilo u 13. stoljeću petnaestak gradova u Slavoniji: najprije 1209. Varaždin, pa Koprivnica, Virovitica, Perna, Križ, Petrinja. Neki su iskoristili pogodnosti i postali respektabilni gradovi, drugi su ostali naselja bez veće važnosti.

Nov poticaj razvoju dali su udarci izvana: Mongoli su prodrli u Evropu već početkom 13. stoljeća, a 1241. pobijedili su na rijeci Šaju ugarsku vojsku hercega Kolomana, kojoj su se pod vodstvom splitskog nadbiskupa Guncela bili pridružili i neki

⁵ Goldstein, Ivo, *Hrvatska povijest*, Novi liber, Zagreb, 2003., str. 65.-68.

⁶ Dubravica, Branko, *Političko-teritorijalni ustroj Hrvatske do 1918.*, Albatros, Velika Gorica, 2000., str. 14.

hrvatski odredi. Belaje ostao bez vojske i počeo bježati prema jugu, a Mongoli su ga slijedili, prešli Dunav i Dravu, opljačkali Zagreb i produžili sve do Trogira. Pred gradom im je stigla vijesti da je njihov vladar, kan Ogataj, umro, pa su se odmah počeli povlačiti; jedna četa na povratku je opustošila okolicu Dubrovnika i spalila Kotor.⁷

Nakon mongolskog prodora i povlačenja Bela IV. davao je gradovima povlastice više nego ikad, nastojeći što više ubrzati razvoj. Gradskog suca, vršitelja upravne vlasti, birala je općina "gostiju", ona je od kralja dobivala i okolnu zemlju, a obrtnici i trgovci bili su oslobođeni carina kada su odlazili u trgovišta. Najveće je povlastice dobio zagrebački Gradec. Zlatnom bulom iz 1242. građani su preuzeli obavezu sagraditi bedeme i organizirati obranu gradskog prostora, ali im je istodobno omogućeno da ustroje vlastito sudstvo i samoupravu, da dobiju povlastice u obrtu i trgovini itd. Koju godinu kasnije Bela Gradečanima odobrava i pravo na godišnji markovski sajam (osam dana prije i poslije Sv. Marka), čime počinje bogata tradicija zagrebačkih sajamskih priredbi. Iste godine kao Zagreb, slobodnim kraljevskim gradom postaje i Samobor, potom Križevci (1252), Jastrebarsko (1257), kasnije Zelina (1328) i Krapina (1347).⁸

Nova društvena struktura, stvorena u samom gradu, i kralj koji štiti grad od izvanjskih opasnosti bili su vrlo stabilni te praktički onemogućavali jači utjecaj feudalne vlasti na unutrašnji razvoj gradova, čak i u razdoblju kada i najistaknutije varoši poput zagrebačkoga Gradeca ili Varaždina, u prvoj polovici 15. stoljeća potpadaju pod vlast feudalnih obitelji Talovaca ili Celjskih.

U primorskim je gradovima drugačije: u procijepu između nastojanja hrvatsko-ugarskoga kralja i Venecije da ih podvlaste, a na valu ekonomski ojačala gradskog patricijata, gradovi od 12. stoljeća stvaraju vlastiti politički sustav - komune (prvi se put 1181. spominje *communitas ragusina*). One su bile oslobođene feudalne ovisnosti i podvrgnute središnjoj vlasti, s upravno-teritorijalnom samostalnošću, imale su strogo uređen unutarnji ustroj, a svoje su članove ("građane") štatile od izvanjskoga svijeta. U takvim, vrlo intenzivnim procesima, počinje staleška diferencijacija u kojoj plemići nastoje zadržati vlast, a novopridošli i često obogaćeni pučani žele priskrbiti i dio za sebe. Iako će s vremenom plemići popuštati i u svoj stalež primati neke pučane, te će se tenzije produžiti za duga stoljeća.⁹ Međutim, u tim društvima nema feudalizma - seljak je osobno slobodan zakupac, kolon koji može po svojoj volji uzimati u zakup zemlju i s nje po prethodno

⁷ Grbašić, Zvonimir, *Hrvati - slike iz ratničke prošlosti*, Carski husar, Zagreb, 1993., str. 45.-47.

⁸ Goldstein, I., *Hrvatska povijest*, str. 69.

⁹ Raukar, Tomislav, *Hrvatsko srednjovjekovlje: ljudi, prostor i ideje*, Školska knjiga, Zagreb, 1997., str. 84.

utanačenu ugovoru imati pravo na dio plodova. Tako se do polovice 13. stoljeća na hrvatskom prostoru jasno oblikuju različiti tipovi gradskih društava - kraljevski gradovi u Slavoniji te komunalna društva u Dalmaciji.¹⁰

2.2. Od 1301. do 1526. godine

Nakon njih na prijestolje stupa dinastija Anžuvina (1301. – 1382.). Prvi vladar bio je dvanaestododišnji Karlo I. Među mnogim pretendentima na prijestolje, ugarski su velikaši okrunili češkog kralja Većeslava kao Ladislava V. nakon čega je izbio građanski rat među pristašama dvaju kraljeva. U Hrvatskoj Karlo nikada nije uspio učvrstiti vlast. Sukladno s vremenom njegove vladavine, a vladao je do smrti 1342., u prvoj polovici XIV. stoljeća Hrvatska je na račun Venecije izgubila sav istočnojadranski prostor. Ubrzo je Zadar ustao protiv Venecije, ali je bio potučen. Kralj Ludovik I. Veliki napao je Veneciju nakon isteka primirja te ih potpuno porazio. Mir je potpisan u Zadru 1358. i njime se Venecija odrekla istočnojadranskih posjeda. Izvan kraljevstva ostala je samo Istra. U tom vremenu hrvatske plemićke obitelji učvršćuju svoj položaj (Bribirci pod Mladenom II, Nepićići). Ludovik je 1370. okrunjen i za poljskog kralja. U drugoj polovini XVI. stoljeća javljaju se na europskom tlu Osmanlije, ali nitko od europskih moćnika ne shvaća ih ozbiljno. Papa Urban V. i bizantski car Ivan V. Paleolog raspravljaju o vjerskim pitanjima, a Ludovik je zaokupljen Mlečanima koje je još jednom potukao 1381. godine.¹¹

Nakon njegove smrti 1382. godine na prijestolje dolazi kći Marija, u čije ime vlada njezina majka Jelisaveta, kći Stjepana Kotromanića. Poljski su plemići stali na stranu druge Ludovikove kćeri Hedvige koja se udala za poljskog kneza Ladislava Jagela. Hrvatski velikaši bili su protiv kraljica pa su na prijestolje htjeli dovesti napuljskog Karla Dračkog. On je, kao Karlo II., vladao svega dva mjeseca jer su ga Jelisaveta i njezin savjetnik Nikola Gorjanski dali pogubiti. Hrvatsko plemstvo otelo je kraljice, Gorjanskog su pogubili kod Đakova, Jelisavetu u Biogradu zadavili, a Mariju poštediti. Iz zatočeništva bana Ivana od Paližane izbavio ju je zaručnik, a kasnije i suprug, Žigmund Luksemburški. Žigmund je za kralja okrunjen 1387. godine. Borbe unutar kraljevstva zaustavilo je

¹⁰ Goldstein, I., *Hrvatska povijest*, str. 69.

¹¹ Šišić, Ferdo, *Povijest Hrvata, Pregled povijesti hrvatskog naroda (600. - 1526) prvi dio*, Marjan tisak, Split, 2004., str. 121.

napredovanje Turaka koji su na Kosovu polju porazili Srbe. U toj je bitci poginuo sultan Murat i srpski knez Lazar. Bosanski vladar Tvrtko proširio se na hrvatske zemlje južno od Velebita. Nakon njegove smrti zavladao je Stjepan Dabiša koji se sa Žigmundom sporazumio da će vratiti što je Tvrtko osvojio i ostaviti mu zemlju nakon smrti, što bosanska vlastela nije poštovala. Na bosansko prijestolje ipak je došao nezakoniti Tvrtkov sin, Stjepan Ostoja, umjesto kojeg vladaju moćni bosanski plemići među kojima je najpoznatiji Hrvoje Vukčić Hrvatinić. U bitci kod Nikopolja 1396. Žigmund se neuspješno sukobio sa sultanom Bajazidom. Kako nakon bitke nije bilo poznato što se dogodilo sa Žigmundom, dio plemstva za kralja je okrunilo sina Karla II., Ladislava Napuljskog. Žigmund im se po povratku osvetio pokoljem na saboru u Križevcima. Kralj je bio uhićen, a kratko je zavladao Ladislav. Konačno je Žigmund od pape dobio pomoć pa ga je priznala cijela Hrvatska. Oženio se Barbarom, kćeri grofa Hermana Celjskog. Kad se vratio u Napulj, Ladislav je Veneciji prodao prava na Dalmaciju za 100 000 dukata. Žigmund je bio uspješan europski vladar - 1411. postao je njemačkim kraljem, a 1433. rimskim carem. Hrvatskom je upravljala kraljica Barbara, dok je bansku čast imama obitelj Frankopan.¹²

Nakon Žigmundove smrti 1437. dolazi do sukoba za vlast. Nasljeđuje ga zet Albert Habsburgovac, suprug Žigmundove kćeri Jelisavete, koji na poziv srpskog despota Đurađa odlazi u borbu protiv Turaka. Umire od kuge koja je harala vojskom. Prije smrti radi obrane od Turaka osnovao je Severinsku banovinu na jugoistoku Ugarske kojoj je na čelo postavio bana Janka Hunjadija. Naslijedio ga je šesnaestogodišnji poljski kralj Vladislav Jagelović, iako je Jelisaveta rodila Ladislava Postuma. Jelisaveti je u pomoć pristigao Fridrik III. Habsburgovac. Dogovorili su se da će Ladislav doći na prijestolje nakon smrti Vladislava Jagelovića. Sve veća turska prijetnja dovela je do Velikog turskog rata (1443.-1444.), a završio je mirom u Segedinu kojeg se zaraćene strane nisu držale pa je 1444. došlo do bitke kod Varne u kojoj je Vladislav poginuo. Iako prema dogovoru, Fridrik nije htio izručiti Ladislava pa je mjesto njega kao gubernator vladao Janko Hunjadi. Ladislav se nalazio u Beču, a odgajatelj mu je bio Urlih Celjski. Obitelj Celjski nije bila naročito omiljena u Hrvatskoj. Hunjadi se borio s Turcima i nakon njihova osvajanja Carigrada 1453. čime je srušeno stoljetno Bizantsko Carstvo. Hunjadiju u pomoć papa Nikola V. šalje Ivana Kapistrana. Hunjadi je umro 1456. godine. Bansku je čast naslijedio njegov sin Ladislav koji je dao pogubiti Urliha Celjskog čime je izumrla ta dinastija. Zbog toga, kralj Ladislav dao ga je pogubiti te je za taoca uzeo sa sobom mlađeg Jankova sina Matijaša.¹³

¹² Budak, N., *Hrvatska povijest srednjeg vijeka*, str. 279.

¹³ Budak, N., *Hrvatska povijest srednjeg vijeka*, str. 282.-286.

Kad je kralj umro, za kralja je proglašen Matijaš koji je uzeo prezime Korvin prema gavranu iz obiteljskog grba. Za hrvatskog bana bio je odabran Pavao Špirančić. Matijaš je s Fridrikom III. Habsburškim dogovorio vraćanje krune svetog Stjepana, a Matijaš će mu zauzvrat prepustiti zemlju ukoliko ne bude imao muških nasljednika. Sukobio je s Frankopanima kojima je htio smanjiti moć. Umro je u sukobu s Fridrikom 1490. godine ne ostavivši drugog nasljednika osim nezakonitog sina Ivaniša. Na samom kraju XV. stoljeća Turcima se ozbiljnije suprostavljalo samo papinstvo. Papa Pio II. sazvaio je sabor u Mantovi kako bi osvijestio taj problem. Korvinski sustav obrane od Turaka sastojao se od Jajačke i Srebreničke banovine, Senjske kapetanije, Ostrovice, Knina i Klisa. Ipak, Turci su uspjeli osvojiti Bosnu 1463. godine. Bosanski paša Jakub provalio je u Hrvatsku te je 9. rujna 1493. došlo do bitke na Krbavskom polju koja je imala katastrofalne posljedice za hrvatsko plemstvo koje je vodio ban Emerik Derenčin. Bansku vlast i borbu protiv Turaka nastavlja Petar Berislavić. I hrvatski herceg Ivaniš Korvin bori se protiv Turaka. Hrvatskom plemstvu pomaže Maksimilijan Habsburgovac. Ugarska vojska, koja je spremala krenuti na Turke, zapravo je ustala protiv plemića što ne čudi budući da je bila sastavljena od seljaka. U tom trenu na vlasti je Vladislav II. Jagelović kojeg će naslijediti sin Ludovik. Za vrijeme Ludovika II. država propada, što su vrlo dobro iskoristili Turci pod vodstvom sultana Sulejmana koji je uskoro zauzeo Knin i Skradin. Uskoro je krenuo u napad na Ugarsku.¹⁴

Prva polovica 16. st. bez dvojbe je najnesretnije razdoblje hrvatske povijesti. Došlo je do kolapsa starog feudalnog obrambenog sustava i potpune relativizacije kraljeve i banske vlasti. U takvim okolnostima svatko je pokušavao spasiti svoju kožu, bio on feudalac, sitni plemić ili seljak. Agresivno Osmanlijsko Carstvo nije bilo nepobjedivo, ali je imalo superiornu vojnu organizaciju koja je omogućavala da se i na nivou sandžaka, da ne govorimo o višem stupnju, podigne brojna iako u pravilu slabo naoružana vojska. Hrvatski feudalci, koji su praktično bili prepušteni sami sebi, nisu bili u stanju suprotstaviti se takvom mnoštvu. Zatvarali su se u utvrde i katkad oportunistički paktirali s Turcima kojima je nedostatak prave obrambene granice omogućavao izvođenje brojnih i dubokih pljačkaških naleta. Seljaci su bili prepušteni pljački, masakru i zarobljavanju što je rezultiralo masovnim bježanjem iz najugroženijih područja. Ovakvim fizičkim gubitkom stanovništva hrvatski je narod doveden na rub propasti. Stanje se donekle počelo popravljati kada je od 1522. godine austrijski nadvojvoda Ferdinand počeo aktivno

¹⁴ Šišić, F., *Povijest Hrvata, Pregled povijesti hrvatskog naroda (600. - 1526) prvi dio*, str. 128.

pomagati hrvatskim feudalcima u njihovoj borbi protiv Turaka. Zbog toga nije neobično što ga je dio hrvatskih feudalaca 1527. godine, nakon mohačke katastrofe, izabrao za hrvatskoga kralja.¹⁵

U bitci na Mohačkom polju 29. kolovoza 1526. ugarska je vojska potučena, a kralj Ludovik poginuo u bijegu. Njegovom pogibijom nestala je srednjovjekovna ugarsko-hrvatska država. Zahvaljujući mnogim dinastičkim ugovorima i vezama, na prijestolje se nameću Habsburgovci. Ferdinand je odabran za hrvatskog kralja na saboru u Cetinu 1. siječnja 1527. godine. Hrvatski staleži u Dubravi kod Čazme, ponukani ugarskim primjerom, za kralja su 6. siječnja 1527. odabrali Ivana Zapolju. Dva su se kralja sukobila, a Ferdinand je izašao kao pobjednik i priznat kao hrvatski kralj 6. listopada 1527. godine.¹⁶

¹⁵ Aralica, T., Aralica, V., *Hrvatski ratnici kroz stoljeća*, str. 92.

¹⁶ Šišić, F., *Povijest Hrvata, Pregled povijesti hrvatskog naroda (600. - 1526) prvi dio*, str. 140.

3. Feudalizacija hrvatskog društva

U Ugarskoj i Hrvatskoj samo je kralj dijelio donacije; obdareni plemići bili su pod njegovom neposrednom vlašću i vezani za nj primljenom zemljom te obvezani na vojnu službu. Tako darovani posjed bio je posebna ekonomska, upravna i sudska cjelina, izuzeta iz županove vlasti. Kako je vlast župana zbog općih prilika bila slaba, kralj je bio prisiljen davati donacije, pa su od kraja 12. stoljeća počele jačati hrvatske plemićke obitelji, posebice Frankapani i knezovi Bribirski Šubići. Frankapani polovicom 12. stoljeća dobivaju od Mlečana kneštvo na Krku, a do kraja stoljeća dobivaju Modrušku županiju i učvršćuju se na kopnu. Pojedine grane obitelji Frankapana i Šubića bit će u hrvatskoj povijesti važan činilac sve do 1671.¹⁷

Gospodarski napredak primorskih gradova u 12. st. očitovao se u sklapanju trgovačkih ugovora s talijanskim gradovima. U unutrašnjosti Hrvatske on se očitovao u pojavi veleposjeda. Rastom veleposjeda jačale su neke obitelji. Veleposjednici nisu bili pod vlašću kraljevskih župana. Njihovi su posjedi tvorili cjelinu. Na njoj su oni sudili, upravljali i iskorišćivali kao gospodari svoje podanike kmetove. Svojom su snagom slabili županijski poredak i kraljevsku vlast. Da bi ih privezao uza se, kralj im je davao povlastice. Vojska kraljevskih županija pokazala se preslabom u ratovima proti Bizantu. Stoga je kralj počeo darivati pojedincima velike feude. Mislio je da će oni braneći darovanu zemlju uspješno braniti i državu. To nije bio dobar račun. Veleposjednici su mislili samo na sebe i jačanje svoga roda, pa je tako kraljevska vlast i dalje slabila u korist moćnoga feudalnog plemstva.¹⁸

Na zapadu su to bili knezovi Krčki, kasniji Frankapani. Godine 1193. knez Bartol II. dobio je od Bele III. zemlju što je pripadala Modruškoj župi. Uz obvezu da kralju pruža vojnu pomoć, dobio ju je s nasljednim pravom. Tako je ona ostajala u njegovu rodu, a slobodni su ljudi na njoj izgubili svoju slobodu. Isto su tako svojom Bribirskom župom bili obdareni knezovi Bribirski Šubići. Oni će uskoro toliko ojačati da će mnogo utjecati na politički razvoj hrvatskoga naroda. Osim njih jaki su bili knezovi Cetinski, poslije nazvani Nelipčičići, knezovi Omiški Kačići, knezovi Krbavski Kurjakovići i najmoćniji plemići u zapadnoj Slavoniji knezovi Goričkii i Vodički Babonegi (Babonežići, Babonići),

¹⁷ Goldstein, I., *Hrvatska povijest*, str.67.

¹⁸ Raukar, T., *Hrvatsko srednjovjekovlje*, str. 183.

nazvani Blagajskii prema gradu Blagaju blizu rijeke Sane. Na početku 14. st. njihovi su se posjedi širili od Kranjske do Vrbasa i od Save do Gvozda.¹⁹

Županijski su poredak slabili i naseljenici. Ni oni nisu potpadali pod župansku vlast, a porez su plaćali izravno kralju. Pod županskom vlasti nisu bili ni pripadnici novoga društvenog sloja, tzv. kraljevski službenici. To su bili vojnici, mali vazali, od kojih je postalo sitno plemstvo.

Pri kraju 12. st. gospodarski su procvatili primorski gradovi, u kojima se stalno mijenjala narodnosna slika sve većim brojem nastanjenih Hrvata. U njima je ojačao gradski patricijat koji su činile stare, bogate i ugledne obitelji. One su se izdvojile u zatvoren stalež i nastojale da puk ne sudjeluje u upravljanju gradom. U 12. i 13. st. smanjuje se značenje zajednice građana i oblikuje veliko vijeće koje preuzima vlast. U 14. st. u njega još ulaze plemići i pučani, ali se ono počinje zatvarati za pučane i pretvarati u patricijsko tijelo, kao u Trogiru, Splitu i Dubrovniku u 15. st. Pučani su svi niži slojevi (težaci, ribari, obrtnici; nosači), a poslije i obogaćeni trgovci i obrtnici, umjetnici i činovnici. Ovi pak nastoje prodrijeti u plemićko vijeće, odvojiti se od puka i steći povlastice, tj. osloboditi se obveza.²⁰

Vojska kraljevskih županija pokazala se preslabom u ratovima proti Bizantu. Stoga je kralj počeo darivati pojedincima velike feude. Mislio je da će oni braneći darovanu zemlju uspješno braniti i državu. To nije bio dobar račun. Veleposjednici su mislili samo na sebe i jačanje svoga roda, pa je tako kraljevska vlast i dalje slabila u korist moćnoga feudalnog plemstva.²¹

U zemljama Krune svetog Stjepana tijekom druge polovice 13. st. dolazi do slabljenja središnje kraljevske vlasti. Pod tim okolnostima u svim krajevima, pa tako i u Hrvatskoj i Slavoniji, dolazi do uspona nekolicine krupnih feudalnih obitelji koje na svojim prostranim posjedima vladaju poput samo-stalnih vladara. Taj je proces u Hrvatskom kraljevstvu, koje je među zemljama Krune svetog Stjepana uvijek uživalo poseban položaj, osobito uzeo maha. Smatra se da su još od vremena narodnih vladara moćne feudalne obitelji uzurpirale župansku čast kao nasljednu, pretvarajući cijelu župu, pravno dakle vladarevu zemlju, u vlastiti feud.

Jedna od takvih obitelji bila je i grana plemena Šubića koja je sebi uspjela osigurati, čini se već u 11. st., nasljednu čast bibrirskih župana. Sjedište im je bilo u starom župnom

¹⁹ Raukar, T., *Hrvatsko srednjovjekovlje*, str. 183.

²⁰ Macan, T., *Povijest hrvatskog naroda*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Školska knjiga, Zagreb, 1992., str. 82

²¹ Macan, T., *Povijest hrvatskog naroda*, str. 85

gradu Bribiru, bivšem rimskom municipiju Varvariji. Krajem 13. i početkom 14. st. šire svoju vlast sve do Gvozda na jednom i granice srpske države na drugom kraju. Najveći uspon doživljavaju za kneza Pavla "bana Hrvata i gospodara čitave Bosne".

Njihova moć temeljila se na snažnoj, recimo to tako, privatnoj vojsci, organiziranoj na feudalnim principima u kojoj su imali glavnu ulogu vitezovi, imućni vazali koji su svom feudalnom gospodaru služili kao oklopljeni konjanici.²²

Najmoćniji hrvatsko-ugarski vladar srednjega vijeka bio je Ludovik I. Anžuvinać. Pod svojom vlašću ujedinio je niz zemalja od Baltičkog do Sredozemnog mora stvorivši, iako kroz kratko vremensko razdoblje, trenutačno najsnažniju europsku državu. Temelje Ludovikove moći postavio je još njegov otac Karlo I. svojim reformatorskim zahvatima, uvođenjem banderijalnog vojničkog sustava, obnovom kraljevskih prava i discipliniranjem krupnih feudalnih obitelji. Ludovik I. time je stekao i vojsku i novce čime je trijumfalno okrunio svoju vladavinu.²³

Vojska Ludovika I. sastojala se najvećim dijelom od konjaništva koje su činili kraljevi vazali podrijetlom iz raznih krajeva, a njihova oprema i naoružanje ovisilo je o običaju kraja iz kojeg su dolazili. Vitezovi iz Hrvatske, Slavonije, Bosne i zapadne Ugarske bili su opremljeni na zapadnoeuropski način. Oprema vitezova iz Hrvatske i, primjerice, Francuske u tom se pogledu nije razlikovala. Međutim, kraljevi vazali iz istočnih krajeva bili su opremljeni na osobit nomadski način. Ta dvojnost bila je karakteristična za kraljevu vojsku i može se zamijetiti na brojnim slikovnim izvorima, posebno u Bečkoj ilustriranoj kronici iz oko 1360. godine.

²² Aralica, T., Aralica, V., *Hrvatski ratnici kroz stoljeća*, str. 76.

²³ Pavičić, Slavko, *Hrvatska ratna i vojna povijest*, Nakladničko trgovačko društvo "Mato Lovrak", Zagreb, 1998., str. 37.

4. Ustroj hrvatske vojske i mornarice

Najprije recimo nešto o razdoblju koje je prethodilo razvijenom srednjem vijeku. Pisani izvori za hrvatsku povijest u ranome srednjem vijeku vrlo su oskudni podacima o vojnoj povijesti, napose podacima na kojima bi se mogla temeljiti zapažanja i donositi pouzdani zaključci o mogućem ustroju hrvatske vojske u tome razdoblju.

Tako se može zaključiti da je hrvatska vojska u ranome srednjem vijeku imala kopnenu vojsku i (najkasnije u 9. stoljeću) ratnu mornaricu te da je kopnena vojska u svom sastavu imala konjaništvo i pješništvo. Ipak se može pretpostaviti da je u hrvatskome ranosrednjovjekovnom društvu (najkasnije od 9. stoljeća) već započeo proces raslojavanja, koji je utjecao i na ustroj hrvatske vojske, tako da se, jednako kao u Franačkom i Bizantskom Carstvu u to doba, načelo "opće vojne obveze" sve manje primjenjivalo. Vojna dužnost ograničena je na manji ("bogatiji") dio ljudi u društvu, osim u slučaju opasnosti od većega neprijateljskoga upada na pojedini teritorij, kad se u obranu vjerojatno uključivao veći broj stanovnika. Zbog toga veličina vojske ili pojedinih postrojbi koje su se okupljale na svaki vladarov poziv i na koje je vladar mogao računati u vojnim (navalnim) pohodima više nije primarno ovisila o broju stanovnika nekoga područja (države), nego o broju vladarevih (seniorovih, gospodarevih) vazala. Dakako, ovisila je i o materijalnim mogućnostima (opremanje vojske, plaćanje najamnika) te o trenutnim potrebama.²⁴

S obzirom na to da je ustroj vojske vjerojatno bio povezan s postojećim teritorijalnim ustrojem države, moguće je da se ustroj hrvatske vojske u ranome srednjem vijeku temeljio na snažnoj banskoj vojsci i županijskim (teritorijalnim) postrojbama, otprilike slično kao što se bizantska vojska sastojala od postrojbi u Carigradu i od vojske u temama. To bi bila operativna vojska, odnosno one postrojbe na koje je vladar mogao računati u vojnim pohodima. No uz operativnu vjerojatno je postojala i vojska koja se skupljala za potrebe obrane ("pričuvna vojska"), sastavljena od određenoga broja vojno sposobnih muškaraca s ugroženoga područja koji nisu bili vojnici po zanimanju.²⁵

U određivanju vojno-zapovjedne hijerarhije s većom se vjerojatnošću može pretpostaviti da je, kao i u drugim europskim državama, vladar (knez, kralj) bio vrhovni zapovjednik vojske. Njegova moć ovisila je prvenstveno o veličini njegove vojske, a zatim

²⁴ Nazor, Ante, *O ustrojstvu hrvatske vojske u ranom srednjem vijeku*, Raukarov zbornik, ur. Neven Budak, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb 2005., str. 89.

²⁵ Isto, str. 97.

i o broju i veličini družina koje je mogao okupiti i povesti u rat. Njemu je neposredno bio podređen ban, pod čijim se zapovjedništvom nalazio veći broj satnika, što znači da je banska vojska bila iznimno snažna i ustrojena od više postrojbi. Veći značaj u zapovjednoj hijerarhiji vjerojatno su imali i župani, - kao civilni, sudski i vojni upravitelji posebnih administrativno-teritorijalnih jedinica hrvatske države - županija.²⁶ Može se pretpostaviti da su župani zapovijedali županijskom vojskom koja se sastojala od županove stalne pratnje ("operativna vojska") i satnija pojedinih distrikata (rodova, oblasti) unutar županije ("pričuve"). Iste ovlasti (upravne, sudbene i vojne), samo na "nižoj razini" - unutar županije, odnosno u pojedinom distriktu županije, vjerojatno su mali i satnici. Dužnost satnika, kao zapovjednika "nad stotinom", može se smatrati "nižom" zapovjednom dužnošću, a postrojba kojoj je satnik zapovijedao (satnija) vjerojatno je bila osnovna taktička jedinica hrvatske vojske u ranome srednjem vijeku.²⁷

4.1. Kopnena vojska

Za vrijeme Arpadovića hrvatska vojska bila je uglavnom plemenska. Ona se kupila ustankom koji je bio ili opći ili plemenski. Pojedinim plemenima dodijeljeni su pojedini krajevi da ih brane. Koncem 12. stoljeća dolazi do feudalnog vojnog uređenja. Pojedini knezovi morali su pomagati kraljevima sa svojom posebnom vojskom, a dalmatinski gradovi na moru mornaricom.²⁸

Za Anžuvina u 14. stoljeću uvodi se na temelju feudalizma banderijalni sustav. Jedan banderij sastojao se od 500 vojnika, a dijelio se na polovine, četvrtine i osmine. U Hrvatskoj je kralj raspolagao kraljevskim banderijem, koji je on i uzdržavao. Uz njega je postojao banderij bana hrvatsko-dalmatinskog, kao i banderiji ostalih velikaških obitelji iz tog dijela Hrvatske (knezovi Frankopani, Nelipčići, Kurjakovići). Tim banderijima pridružile bi se čete iz županije lučke, kninske i ličke skupa s okolnim Vlasima. U Slavoniji ban je imao jedan banderij, drugi knezovi Babonići, treći biskup zagrebački, a četvrti vranski prior. Osim toga postojala je i županijska vojska zagrebačke, križevačke, varaždinske, virovitičke i požeške županije. Toj županijskoj vojski pridolazili su viši i niži

²⁶ Dubravica, B., *Političko-teritorijalni ustroj Hrvatske do 1918.*, str. 17.

²⁷ Heath, Ian, *Armies of Feudal Europe*, Wargames Research Group Publication, 1989., str. 43

²⁸ Pavičić, S. *Hrvatska ratna i vojna povijest*, str. 39.

plemići sa svojim četama. Postojali su i plaćenici, koje su si mogli priuštiti samo najbogatiji velikaši.²⁹

Dok je za prvih Kolomanovih nasljednika vojska bila plemenska, kao za narodne dinastije, stali su kraljevi iz kuće Anžuvinske uvoditi strogo feudalno uređenje. Kako su feudalni društveni odnosi u hrvatskim zemljama mnogo stariji od XIV st., iako se nisu jednakom brzinom širili u svim krajevima, vojničko je uređenje također već davno prije izgubilo nekadašnje plemensko obilježje. Anžuvinci daju konačan oblik tzv. banderijalnom uređenju. Stare plemenske čete zamijenjene su novim velikaškim ili banderijima, a ban i plemstvo bili su dužni da ih izdržavaju. I crkveni dostojanstvenici i korporacije (kaptoli i opatije) bili su kao vlasnici prostranih imanja također dužni podržavati konjaničke i pješачke čete, a tako i kraljevski slobodni gradovi što se naročito očituje u oba turskih ratova kad se stavljaju glavom biskupi i opati na čelo vojske. Pored banderija javljaju se kasnije i plaćeničke čete, koje su također podržavali staleži. Hrvatskoj vojsci bijaše redovito na čelu ban kao vrhovni vojvoda (*capitaneus*), izabran napose za to od sabora, ali staleži su mogli po privilegiju kralja Matijaša (1477.) izabrati i koga drugoga ako su znali da je sposobniji, a naročito ako je banska stolica bila ispražnjena.³⁰ Time Slavonija dobiva od kralja Matijaša pravo da sama upravlja svojom vojskom.³¹ Među slobodnjacima se počeo stvarati novi sloj, *sevientes regis*, kraljevi službenici koji su bili vojnici konjanici. Bili su izravno pod kraljevom vlasti, imali su posebne privilegije u uživali kraljevske posjede.³²

Razdoblje stagnacije pješaštva proteže se kroz cijeli srednji vijek, u kojem teško oklopljeno konjaništvo dominira na bojištu. Naime, oprema pješaka (u prvom redu oklop i štit) nije mogla biti toliko teška kao oprema konjanika, pa zbog toga nije mogla niti jednako štititi vojnika. Osim toga, pješачke postrojbe imale su vrlo malu mogućnost pokreta, zbog čega je njihova manevarska sposobnost bila znatno slabija od teško oklopljenih konjanika, a samim time i snaga udara.

Razdoblje vladavine hrvatsko-ugarskog kralja Matijaša Korvina obilježeno je upornim i uglavnom uspješnim suzbijanjem osmanlijskih najezda koje su nakon osvajanja gotovo čitavog Balkana usmjerene prema zapadu i sjeveru. To je bio sukob dviju naslijeđenih tradicionalnih vojnih doktrina od kojih je ona istočna pokazala veću žilavost, vitalnost i dovitljivost. Na Zapadu se to brzo uvidjelo pa je došlo do preuzimanja čitavog

²⁹ Pavičić, S. *Hrvatska ratna i vojna povijest*, str. 40.

³⁰ Šišić, F. *Pregled povijesti hrvatskog naroda (600. - 1526.)*, str.187.

³¹ Aralica, T., Aralica, V., *Hrvatski ratnici kroz stoljeća*, str. 77

³² Šišić, F., *Pregled povijesti hrvatskog naroda (600. - 1526.)*, str. 187.

niza elemenata istočne, tursko-osmanlijske vojne kulture. Tako primjerice od stalne vojske, obrazovane po uzoru na janjičare, do uvođenja lake husarske konjice, povećane uporabe sablje, prihvaćanja turskih tipova oklopa i slično. Međutim, okovi feudalnog sustava nisu omogućavali jednostavno preslikavanje osmanlijskog vojnog ustroja.³³

Udarnu vojnu snagu kraljevstva i dalje čini plemićka, teško oklopljena konjica koja se po opremi i naoružanju malo ili nimalo ne razlikuje od onovremene zapadnoeuropske konjice. Ono što je činilo posebnost tadašnje vojske kralja Matijaša Korvina bili su rudimentarni oblici stajaće pješačke vojske te pojava lako naoružane husarske konjice. Teško oklopljenog konjanika u hrvatsko-slavonskom kraljevstvu zacijelo nije bilo mnogo, ali su zato činili srž i udarnu šaku zemaljske vojske. Njihova taktična uporaba bila je slična uporabi današnjih tenkova. U to je vrijeme oklopna zaštita na vrhuncu savršenstva, no zbog masovne primjene vatrenog oružja, kao i raznih vrsta oružja na motki te njihove nove taktičke primjene, stvarni efekt teške oklopljene konjice u to vrijeme nije više bio velik.³⁴

Prilog 2. Hrvatski konjanik iz sredine 14. stoljeća

³³ Grbašić, Z., *Hrvati - slike iz ratničke prošlosti*, str. 52.

³⁴ Bauer, Ernest, *Sjaj i tragika hrvatskog oružja*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1991., str. 19.

Oružje teško oklopljenog konjanika sastojalo se od koplja, dugog mača, bodeža s trobridim sječivom za probijanje oklopa te jednog od oružja na kratkoj motki: bojnog čekića, buzdovana, sjekire ili sličnog. Tipični konjanički mač toga vremena imao je izdužen oblik, držak za jednu i pol ruku, kruškoliku, brazdanu, izduženu glavicu te križnicu s dugim, uskim, blago valovitim krakovima. U hrvatskim krajevima nađeno je nekoliko takvih mačeva, a među njima je daleko najljepši, ujedno najbolje ušćuvan, mač kneza Dubrovačke Republike, koji se s ostalim kneževskim insignijama danas nalazi u bečkom Umjetničko-povijesnom muzeju. Mač je Republici darovao sam Matijaš Korvin 1466.godine.³⁵

S druge strane, u srednjem vijeku javlja se i velika socijalna stratifikacija između konjice i pješaštva, jer su konj i oklop bili izuzetno skupi i imali su ih jedino pripadnici bogatih društvenih slojeva, u prvom redu feudalci. Pješaci su bili isključivo kmetovi, kasnije i najamnici, koje su opremali i naoružavali feudalci. Na taj način je formiran i odnos društva prema vojsci, pa su konjanici uživali znatno veći ugled od manje ili više podcijenjenog pješaštva. Pješaci se često nisu niti smatrali ratnicima, jer nisu imali svoju opremu, već su bile sluge svojim feudalnim gospodarima - konjanicima. U borbenim djelovanjima, pješaštvo je gotovo uvijek bilo u centru, dok su na krilima bili konjanici, čija uloga u borbi je bila presudna. Kada je sudar konjanika završio potiskivanjem jedne strane, pobjedničko konjaništvo je nastojalo izvršiti snažni dvostrani udar na pješaštvo u centru. Vojnički nedovoljno osposobljeni i uvježbani, te slabo naoružani pješaci u takvim okolnostima konjaništvu nisu mogli pružiti ikakav ozbiljniji otpor.³⁶

Unatoč takvim, u srednjem vijeku izuzetno raširenim, odnosima i stavovima prema pješaštvu, pojedini vladari i vojskovođe dobro su procjenjivali mogućnosti pješaštva i njegovu borbenu vrijednost, te su ih sukladno tome i učinkovito koristili.³⁷

U vrijeme turske opasnosti pješaci su mogli biti različito naoružani. S obzirom na njihovo osnovno oružje dijelili su se uglavnom na dvije skupine: one, naoružane dugim oružjem na motki i one, naoružane puškama. S obzirom na način ratovanja i uglavnom brdoviti teren malim vojničkim skupinama bez stroge organizacije oružje na motki nije odgovaralo pa stoga ono ovdje nije imalo značenje kao u Zapadnoj Europi. U Hrvatskoj je, istina, nađeno dosta željeznih vrhova kopalja, bojnih kosa i sjekira iz toga vremena, ali njihova u pravilu

³⁵ Aralica, T., Aralica, V., *Hrvatski ratnici kroz stoljeća*, str. 90.-92.

³⁶ Bauer, E., *Sjaj i tragika hrvatskog oružja*, str. 18

³⁷ Pavičić, S, *Hrvatska ratna i vojna povijest.*, str. 41.

gruba izradba ukazuje kako je to oružje ponajprije pripadalo slabo naoružanim seljačkim grupama, a ne organiziranim jedinicama najamničkih, vazalnih ili insurekcijskih pješaka.³⁸

Već tada, u prvoj polovici 16. st., podrazumijevalo se da dobro opremljeni pješak ima pušku. U hrvatskim krajevima nađeno je poprilično arheoloških ostataka ranih pušaka iz druge polovice 15. st. i početkom 16. st. Samo u Hrvatskom povijesnom muzeju ima ih desetak komada. Najznačajniji njihov nalaz je ostava šest takvih pušaka, nađena u zemljanoj utvrdi Bačkovica u bilogorskom gorju. S obzirom na povijesne okvire ovu tvrđavsku ostavu možemo datirati u vrijeme pada tog područja pod tursku vlast, u kasno ljeto 1552. godine, nakon pada Virovitice. Kukača (njem. Hakenbüchse, lat. pixides barbatae) dobila je naziv po metalnoj kuki što se nalazila ispod prednjeg dijela cijevi, a služila je za bolje oslanjanje oružja na tvrđavski zid, štit, vilicu ili kakav drugi naslon. Vjerojatno je imala svrhu i da amortizira trzaj oružja. Kukača je bila raznih dimenzija i kalibara cijevi.³⁹ Krupniji primjerci u načelu su služili kao tvrđavsko oružje dok su one lakše koristili i na otvorenom bojnom polju. Već u prvim desetljećima 16 st. lakše puške za uporabu na otvorenom bojnom polju gube spomenutu kuku, dok se ona na težim tvrđavskim puškama može vidjeti još krajem 16. st.⁴⁰

³⁸ Heath, I., *Armies of Feudal Europe*, str. 43

³⁹ Aralica, T., Aralica, V., *Hrvatski ratnici kroz stoljeća*, str. 96.

⁴⁰ Horvat, Zorislav, *Branič-kule na burgovima kontinentalne Hrvatske*, u: *Prostor: časopis za arhitekturu i urbanizam*, Vol. 15 No.1 (33), 2007., str. 33.

Prilog 3. Pješak s vatrenim oružjem

Drugo važno pješačko oružje bio je mač ili korda, oružje prijelaznog oblika između noža i mača. Pješački mačevi u pravilu su bili kraći i lakši od konjaničkih, a poseban tip koji se koristio u Hrvatsko-ugarskom kraljevstvu bio je mač sa S križnicom ili onom koja nalikuje broju 8. Kod nas smo ustanovili i uporabu tipičnih talijanskih kratkih pješačkih mačeva, zvanih cinquedeia i dagona a cinquedeia te nekih drugih vrsta također talijanskog podrijetla. Sve nam to ukazuje na pozamašan sjevernotalijanski uvoz oružja, osobito kad se ove činjenice povežu s nazočnošću tipičnih sjevernotalijanskih žigova na koricama nađenim u našim krajevima.⁴¹

Pješaci tog vremena nose, češće nego mačeve, raznovrsne tipove oružja koji predstavljaju prijelazne oblike između noža, sablje i mača, a koji su se kod nas nazivali skupnim imenom korde. Korde iz 15. st. i početka 16. st. mogu se podijeliti na četiri skupine: male, veličine krupnijeg noža, srednje, velike i one zakrivljenog sabljastog sječiva.⁴²

⁴¹ Ashdown, Henry Charles, *British and foreign Arms and Armour*, preuzeto s www.archive.org

⁴² Aralica, T., Aralica, V., *Hrvatski ratnici kroz stoljeća*, str. 96-98

Nakon križarskih ratova, mijenja se odnos prema pješaštvu u Zapadnoj i Središnjoj Europi, koje više ne čine samo kmetovi i sluge feudalaca, već u prvom redu slobodni građani, koji za vojnu službu počinju dobivati plaću. Takve pješačke formacije stvaraju se u europskim gradovima, u cilju zaštite od pljačkaških pohoda feudalnih vojski, a u prvo vrijeme bile su milicijskog karaktera. Bili su to prvi znaci preporoda, ali ne i prekretnice u razvoju pješaštva, jer gradske milicije u većini slučajeva ipak nisu bile dorasle bolje izvježbanim i naoružanim feudalnim vojskama, pa su gradovi počeli u svoju službu uzimati najamnike. Taktika najamnika primarno je bila usmjerena na suprotstavljanje najopasnijem protivniku - oklopljenom konjaniku, zbog čega se razvija cijeli niz oružja za izbacivanje konjanika iz sedla ili obaranje konja zajedno s konjanikom, kao što su helebarda, partizana, glefa, šponton i sl. Napad konjice dočekuje su u zbijenom borbenom postroju s velikim brojem dugih kopalja postavljenih u prvi red, a ukoliko se konjica i probila kroz tako čvrsti zid kopalja, napadali bi ih pješaci s helebardama glefama i sl. te nastojali oboriti s konja.

Unatoč različitim vrednovanjima pješaštva tijekom razdoblja stagnacije (odnosno kroz gotovo cijeli srednji vijek), njegov preporod počinje de facto tek pojavom i masovnijim korištenjem vatrenog oružja.⁴³

Dolaskom na hrvatsko prijestolje, Mađari preuzimaju stari slavenski upravno-vojni ustroj temeljen na župama. Svaka župa imala je jednu ili više utvrda o čijoj se obrani brinula grupa ljudi koje u dokumentima između 12. i 14. st. nazivaju *jobagiones castri*. U našoj historiografiji taj termin obično prevode kao gradukmeti ili slobodnjaci što svakako ne odražava pravo značenje ovog društvenog sloja. Radi se o vojničkim zajednicama koje su bile zadužene s izvjesnim vojnim obvezama, a zauzvrat su živjele na kraljevoj zemlji ne plaćajući daće. Oni prvobitno nisu bili plemići, ali su s vremenom to uspjeli postati, mahom sredinom 14. stoljeća. Prvobitno je gradukmeta najviše bilo u utverdama duž takozvanog vojnog puta i u dvjema župama koje su graničile s hrvatskom državom onog doba. Riječ je o župi Gorica, području uz gornji tok Kupe te uz Koranu i Mrežnicu, i o župi Gora, koja se nalazila na današnjem teritoriju Siska i Banije. Njegov izgled nije se bitnije razlikovao od izgleda zapadnoeuropskih vojnika onoga doba. Ratnik na glavi ima kacigu posebnog tipa, zajedničkog čitavoj istočnoj Europi. Radi se o jednoj vrsti kacige na provjesla, iskovane od nekoliko međusobno zakovanih željeznih ploča. Rubovi željeznih ploča valovito su isječeni i ukrašeni mjedenim trakama. Datiraju ih od 10. do 12. st., a bili

⁴³ www.medievalweapons.com

su poprilično rašireni, između ostalog, i u Mađarskoj. U Hrvatskoj, koliko je nama poznato, nisu nađene ovakve kacige. Pancirni oklop u 12. st. je sasvim udomaćen kod viđenijih ratnika, osobito konjanika. Potvrdu tome nalazimo i u povlastici koju 1224. godine kralj Andrija II. izdaje potomcima jobagiona castru iz Klokoča u Goričkoj županiji koji su se razgranali u devet loza i u kojoj im se nalaže obveza da u slučaju potrebe šalju u kraljevu vojsku 15 oklopnika (*loricatos*) i 200 pješaka (*pedites*). Nosili su štitove izduženog srcolikog oblika koji je tijekom 11. i 12. st. bio općeprihvaćen u čitavoj Europi. Štit je drven i s vanjske strane obložen obojenom i reljefno ukrašenom kožom. Ukrast na ovakvim štitovima kreću se od geometrijskih oblika pa do heraldičkih prikaza zvijeri, ptica i drugih životinja. Osobito su omiljene bile pantere, heraldički motiv donesen iz križarskih ratova s Istoka.⁴⁴

4.2. Mornarica

Ludovik Veliki počeo je stvarati jaku ratnu mornaricu budući da je zavladao cijelom Dalmacijom, od Krka do Kotora. Ta je ratna mornarica bila isključivo hrvatska. Svaki primorski grad Dalmacije davao bi najmanje po jednu galiju ili barem manje lađe, brigantine ili burne, a veći gradovi i više galija. Ali ta ratna mornarica nikad nije dosegla moć, snagu i broj koji je imala za prvog hrvatskog kralja Tomislava. Bila je usidrene u vodama oko Trogira, Visa, Hvara i Korčule. Na čelu mornarice stajao je admiral, koji je imao jednog zamjenika viceadmirala. Admiral je obično bio knez otoka Hvara, Brača ili Korčule, s kojih je skupljao najbolje mornare. Hrvatska ratna mornarica imala je ne samo obrambenu nego i napadačku zadaću, što je dokazala u brojim ratovima s Venecijom.⁴⁵

Mornarica je znatno spala otkad je Dalmacija došla u mletačke ruke. Najjača je bila za kralja Ludovika I, koji je imenovao zasebnoga hrvatskog admirala (*admiratus regnorum Dalmatiae et Croatiae*). Admiral bijaše redovito i knez otoka Hvara, Brača i Korčule, gdje je lako mogao prikupljati najvještije i najsmjelije mornare. Uz admirala spominje se i njegov zamjenik viceadmiral. Svi pomorski gradovi Dalmacije bijahu obavezani da nešto pridolesu za mornaricu, većinom po jednu galiju, a koji toga ne bi mogao, taj barem po koju manju lađu, brigantinu ili liburnu. Tako se ta mornarica sastojala u doba kralja

⁴⁴ Aralica, T., Aralica, V., *Hrvatski ratnici kroz stoljeća*, str. 90.

⁴⁵ Pavičić, S., *Hrvatska ratna i vojna povijest*, str. 38.

Ludovika I od 12 do 15 galija i više manjih brodova. Koncentrirana je bila u vodama između Trogira, Visa i Hvara, a nije samo stražarila i branila primorje nego je sudjelovala i u navalnim ratovima. Međutim, otkad je Dalmacija došla pod mletačku vlast, mornarica je sve to više počela propadati. Ostalo je najzad u XV st. tek nešto brodova u Senju, kojima su od 1469. zapovijedali senjski kapetani. Kad je naposljetku 1480. došao i otok Krk u mletačku vlast, nestaje sasvim hrvatske mornarice. Zbog obrane od Turaka; naročito u doba Matijaša I Korvina, podiže se još i brodarstvo na rijekama (šajkaši, nasadi), kod kojega su služili poglavito doseljeni Srbi. Središte im je bio Petrovaradin. To je ratno brodovlje brojilo za kralja Matijaša Korvina do 364 lađe, a među njima je bilo i velikih galija s topovima i opsadnim strojevima. Šajkaša (brodara) bilo je na njima do 2600, a vojnika oko 10.000.⁴⁶

⁴⁶ Šišić, F., *Pregled povijesti hrvatskog naroda*, str. 268.

5. Oprema i oružje

5.1. Mač i sablja

Mač, jedno od najstarijih ljudski oružja, sastoji se od balčaka i sječiva. Balčak sačinjava držak za hvatanje, glavica drška za balansiranje oružja i krsnica za zaštitu ruke. Sječivo može biti ravno ili zakrivljeno, a prema tome je li mač namijenjen sječenju ili bodenju ili obojemu, on je jednobridni ili dvobridni te ima zašiljeni ili zaobljeni vrh. Stoljećima su se mačevi upotrebljavali uglavnom za sječenje i mogli su se držati jednom rukom. Od 15. stoljeća koriste se masivni dvoručnjaci - oružje toliko teško da su samo najjači vojnici mogli njime upravljati.⁴⁷

Mač i sablja bili su poznati i starim Hrvatima. Starohrvatski mač imao je dvosjeklu oštricu s kratkom nakrstnicom na balčaku, koja je jedva provirivala preko širine oštrice. On pokazuje oblik, koji je bio općenito proširen u zapadnoj Europi. Prema navodima Mažuranića, prema navodima hampela i prema oblicima sablje, koji su još i danas očuvani kod nekih Slavena i kod nas, da se zaključiti da je sablja uz mač bila dobro poznata već iz njihove pradomovine. Kasnije je pod franačkim utjecajem zadobio mač prvenstvo.⁴⁸

Kao najčešće oružje srednjovjekovnog junaka navodi se dugi ravni mač široke i dvosjekle oštrice, koja je bila na vrhu zaokružena i samo za udarac sposobna. Imao je na balčaku kratku nakrstnicu, koja je bila postrance spljoštena, a mjesto jabučice imao je prema gore izbočenu prečku, a kasnije u 11. i 12. stoljeću dvolisnu ili trolisnu jabučicu. Podrijetlom je ovo oružje vikingovsko, te se u doba Karolinga brzo posvuda rasprostranilo, dokle je donosio utjecaj Karla Velikog. U 11. i 12. stoljeću mijenja se oblik mača samo toliko, što nakrstnica na balčaku postaje dulja, dok je držak mača još kratak kao u prijašnjih.⁴⁹

U 13. stoljeću bio je mač dvobridan, obično od 90 do 95 cm dugačak. Imao je kratak držak, koji je s okruglom ili kruškolikom jabučicom bio izrađen iz jednog komada. Nakrstnica bila mu je obično plošna, ravna ili prema oštrici nešto pognuta, dosta duga a na kraju trolisnog oblika. Uz ovaj oblik bilo je, dakako, i mačeva dugačkih oštrica i većih balčaka, no opisani je karakterističan za svoje stoljeće. U 14. stoljeću razvija se gotski

⁴⁷ Byam, Michele, *Oružje i oklopi*, Upoznajmo svijet, Mladost, Zagreb, 1990., str. 16

⁴⁸ Praunspenger, Milan, *Oružje starih Hrvata u povijesti i narodnoj pjesmi*, Matica hrvatska, Zagreb 1943., str. 99.

⁴⁹ Ashdown, Henry Charles, *British and foreign Arms and Armour*, str. 144

oblik, gdje je sap produljen, tako da balčak predstavlja veliki križ. Vremenom postaje držak tako dug, da se mačem vladalo objeručke, odatle njemački naziv "biedehandler" - dvoručnik.⁵⁰

Jedna, kako se čini lokalna bosanska vrsta srednjovjekovnih mačeva razvila se na području dinarske Hrvatske iz opisanog gotskog oblika tako, da nakrstnica nije ostala horizontalna, nego se u obliku potkove savila dolje prema oštrici. Jabuka na maču, koja je plošna, obično četverokutna, izrađena je od bronce, a balčak se zaodijevao kožnim omotom, dok je tok bio opleten kožnom vrpcom. Oštrica je široka i dvobridna. U 15. stoljeću opaža se, da u našim krajevima sve više sablja istiskuje mač. Od toga vremena počinje ona na bojištima igrati važnu ulogu, dok na kraju 18.stoljeća nije skoro sasvim zamijenila mač na bojnim poljima.⁵¹

Osnovno viteško oružje bio je dvosjekli mač. Takav mač nađen je na nekropoli koja se pružala oko Crkve svete Marije i u njoj. te susjednog samostana na Bribiru, a koji je očito bio u razorenom grobu. Ova nekropola poznata je i iz pisanih izvora kao mjesto pokapanja Šubića Bribirskih pa mač možemo pripisati nekom od Šubića ili pak njihovom srodniku, odnosno uglednijem vazalu. Mač je vrlo skladan, sa sječivom dugim samo 73 cm. Vjerojatno je imao više paradni no borbeni karakter što se kod grobnih priloga ove vrste moglo i očekivati. Tada, u 13. st., običaj polaganja oružja u grobove u Europi uglavnom je nestao, ali se ipak sporadično javlja u grobovima vladara ili visokih dostojanstvenika. Već smo rekli kako se kod nas običaj polaganja ostruga u plemićke grobove dugo održao, te zbog toga vrlo dobro poznajemo razvoj ove vrste ratničke konjaničke opreme. Krajem 13. st. dolazi do napuštanja ostruga sa šiljkom pa se umjesto njih primjenjuju ostruge s rotirajućom zvjezdicom koje su se održale sve do najnovijih dana.⁵²

Najčešća vrsta mača koji se koristio tijekom 14. st., bio je velik i jednoiporučnjak, magna spata, s uglavnom višekutnom glavicom drška, dugom križnicom obično naniže svinutih krakova i jakim sječivom. Ti mačevi bili su namijenjeni za sječu i bod. U hrvatskim krajevima nađen ih je popriličan broj.⁵³

⁵⁰ Hewitt, John, *Ancient Armour and Weapons in Europe*, Oxford, University Press, London, 1967., str. 365.

⁵¹ Praunsperger, M., *Oružje starih Hrvata u povijesti i narodnoj pjesmi*, str. 99.

⁵² Aralica, T., Aralica, V., *Hrvatski ratnici kroz stoljeća*, str. 76

⁵³ Isto, str. 81.

5.2. Koplje

Koplje ubrajamo u hladno oružje pješaka i konjanika. Budući da je namijenjeno za bodenje, pripada navalnom oružju. Nadalje, jednom većom podskupinom pripada oružju za blisku borbu, a drugom, manjom, oružju za borbu s razdaljine. Ubrajamo ga također u podgrupu oružja na motki. Pojednostavnjeno gledano, koplje se sastoji od kopljišta i bodila.⁵⁴ Kopljište je bilo izrađivano od hrastova, bukova, lipova ili jasenova drva različitih duljina i debljina. Bodilo je bilo čelično i od 12. do 17. st. razvilo se u mnoštvo oblika čija katalogizacija još uvijek nije u potpunosti dovršena.⁵⁵ Osim temeljne bojne svrhe, koplja su u ratu, zbog visine uspravljenog kopljišta, bila zgodno iskorištavana da se na njima istaknu male zastave s bojama i simbolima nositelja. U mirnim razdobljima koplja su bila neizostavni dio lovačke opreme u lovu na krupnu divljač - medvjede, jelene i sl. Za raznolikost kopalja najbolju nam potvrdu daje ljetopisac Toma Arhiđakon. Iskazujući se kao vrstan poznavalac oružja s početka 13. st., on izričito među pješačke vrste kopalja ubraja: lanceas, (...) iacula, (...) tela, dok konjaničko koplje imenuje kao (h)asta. Vidimo, dakle, da slično kao kod štitova, i kod kopalja imamo pješačke i konjaničke vrste.⁵⁶

Što se tiče izvornih hrvatskih naziva za pojedinu vrstu koplja iz srednjovjekovnog razdoblja, ne možemo se baš pohvaliti brojnošću i raznolikošću. U jednoj glagoljičkoj pjesmi s kraja 14. st. navodi se sulica, a u romanu o Aleksandru Velikom iz 14. st. nalazimo kopje i sulicu. Prema Frankapanskoj potvrdi vlaških zakona iz 1436. godine znamo za uncu. Bernardin Splićanin spominje u svom "Lekcionaru" iz 1495. sulice. Malo više saznajemo od Marulića, pa u njegovoj "Juditi" nalazimo kopje i sulicu. Uzevši u obzir da se radi o nekolicini autora koji nisu bili suvremenici, ipak je činjenica da oni ne prave distinkciju između pješačkih i konjaničkih kopalja. Jedino nam unca posredno govori da je bila u isključivoj uporabi kod pješaka. Naime, njezino je bodilo (oblika žabljih usta ili višebridno) imalo sa strane kod tuljca dodatak kuke (podrijetlo imena vodi od latinske riječi uncus - kuka za izvlačenje). Ta kuka služila je pješaku u boju kako bi mogao zakvačiti konjanika i zbaciti ga sa sedla.⁵⁷

⁵⁴ Marija Šercer, *Staro oružje na motki*, Povijesni muzej Hrvatske, Zagreb 1972., str. 25.

⁵⁵ Isto, str. 26.

⁵⁶ Kužić, Krešimir, *Prikazi koplja te luka i strijela na srednjovjekovnim nadgrobnim spomenicima iz Dalmatinske Zagore*, u: Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, Vol. 19, 2002., str. 24.

⁵⁷ Kužić, K., *Prikazi koplja te luka i strijela na srednjovjekovnim nadgrobnim spomenicima iz Dalmatinske Zagore*, str. 26.

Kasnosrednjovjekovna koplja, odnosno bodila, na prostoru Zagore nisu nigdje pronađena. Međutim, onodobni kameni spomenici su, barem dijelom, sačuvali dokaze o oblicima kopalja (tj. bodila) toga razdoblja. Za razliku od mačeva i kaciga, a još više oklopa, koplje je bilo najpristupačnije srednjovjekovnom Zagorcu. Uz sjekiru ono je spadalo u temeljno naoružanje sve do dolaska Turaka i masovnije pojave vatrenog oružja. Vjerojatno zbog opće raširenosti nije smatrano prestižnim oružjem, kao primjerice mač, pa ni broj prikaza na nadgrobnim spomenicima nije brojani.⁵⁸ Osim toga, nepostojanje većeg broja sačuvanih prikaza treba povezati i s uništavanjem kamika.⁵⁹ Usporedbe radi, od primorskih gradova kojima je Zagora gravitirala, najpodrobniji podaci o kopljima sačuvani su u inventaru oružarnice šibenskoga kaštela sv. Mihovila iz 1439. godine. Tamo nalazimo velikih kopalja 42 komada, srednjih kopalja 48 komada i sulica 100 kom. Uz njih je u pričuvu bilo još 220 komada različitih vrsta bodila.⁶⁰

5.3. Luk i strijele

U srednjem vijeku kratki je luk dio dosta omiljen i raširen sve dok ga nisu zamijenili dugi luk i samostrel. Tijekom srednjeg vijeka, pojavom dugog luka i samostrela, znatno je promijenjena upotreba luka u lovu i borbi. Povezivanjem lika s jednostavnom mehaničkom napravom, samostrel se dokazao kao smrtonosnije i točnije oružje od običnog luka. Neki su samostreli napravljeni tako da su odapinjali nekom specijaliziranom napravom. No usprkos većem dometu samostrela, on je imao manju brzinu odapinjanja od dugog luka, a izrada je bila vrlo skupa. Dok su napinjali i odapinjali svoja oružja, lučari i samostrelci su se često sklanjali iza velikih štitova izrađenih od drveta i prekrivenih platnom, zvanih pavese, koje su pridržavali i nosili drugi vojnici. Dugi luk zapravo je poboljšana verzija običnog luka i kod dometa od stotinjak metara njegove su strelice od čeličnih vršaka bile smrtonosne. Duljina strelice dugog luka ovisila je o duljini luka. Dršci su bili izrađivani od jasena ili breze, šiljci strelica od željeza, a krila od gušćjeg pera. Streličari su na leđima nosili tobolac, tuljac za nošenje strelica napravljen od kože, metala

⁵⁸ Hewitt, J., *Ancient Armour and Weapons*, str. 305.

⁵⁹ Kužić, K., *Prikazi koplja te luka i strijela na srednjovjekovnim nadgrobnim spomenicima iz Dalmatinske Zagore*, str. 27.

⁶⁰ Kolanović, Josip, *Spisi kancelarije šibenskoga kneza Fantina de Cha de Pesaro 1441.-1443.*, Šibenik 1989., str. 35., 37., 45.

ili drveta. Kako ni jedno oružje nije imalo očitu prednost nad drugim, mnoge su srednjovjekovne vojske imale i jedinice lučara i jedinice samostrelaca. Često su se koristile i zapaljive strelice. Svežanj konoplje ili lana umočio bi se u bituminoznu smjesu i uvrstio iza šiljka te bi se zapalio netom što bi strelica bila odapeta.⁶¹

Luk i strijela također pripadaju u hladno oružje pješaka i konjanika. U navalno ih oružje uvrštavamo jer su namijenjeni za gađanje protivnika. Nadalje, pripadaju skupini oružja za borbu s razdaljine, a ubrajamo ih također u podgrupu oružja s tetivom. Luk je bio dio uobičajene opreme vojski tijekom cijeloga razdoblja srednjega vijeka. Unatoč pojavi najprije samostrijela, pa poslije i vatrenog oružja, luk i strijela bili su lakši za rukovanje, a imali su i zavidnu probojnost i domet (više od 200 m), što im je još dugo osiguravalo opstanak u ratovima.⁶² Razlikujemo dvije temeljne vrste lukova - jednolučni u obliku slova »C« i dvolučni u obliku grčkog slova »S«. Zapadnoeuropski je luk bio jednolučnog tipa, a dužina mu se kretala od 1 do 2 m. Izrađivao se najčešće od tisovine, jasenovine ili brijestovine, a tetiva mu je bila od uvrnutoga ovčjeg crijeva, volovske žile ili upredene konjske strune. Istočnjački tip luka bio je dvolučna oblika, a mogao je biti izrađen i od volovskih rogova, a uz to je bio i pojačan žilama. Takav je luk bio standardno naoružanje mongolskog odreda koji je 1242. godine prošao preko Zagore u smjeru Trogira.⁶³

Strijele su bile izrađivane od lakog drva, a kovinski vrhovi su im imali različite oblike. I tu je bojna strijela pretežno imala krajeve kukaste poput lastavičjeg repa. Takav je oblik onemogućavao lako izvlačenje strijele iz tijela. Osim toga, postojali su i šiljci oblika lista, romba i trokrilni oblici.⁶⁴ Lovačka strijela morala je omogućiti lako vađenje i ponovnu uporabu u tijeku lova, pa je stoga imala šiljak lisnog oblika. Na suprotnoj strani strijele stavljana su krilca od ptičjeg perja čija je svrha bila osiguranje stabilnosti putanje strijele. Treći dio bojnoga kompleta strijelaca bio je tobolac za nošenje i pohranu strijela i izrađivao se od drva ili kože. Obično se nosilo od 25 do 50 strijela, ovisno o tome je li strijelac bio pješak ili konjanik.⁶⁵

⁶¹ Byam, M., *Oružje i oklopi*, str. 18.-21.

⁶² Hewitt, J., *Ancient Armour and Weapons in Europe*, str. 160.

⁶³ Kužić, K., *Prikazi koplja te luka i strijela na srednjovjekovnim nadgrobnim spomenicima iz Dalmatinske Zagore*,

⁶⁴ Hewitt, J., *Ancient Armour and Weapons in Europe* str. 56., 156.

⁶⁵ Byam, M., *Oružje i oklopi*, str. 21.

Gradske oružarnice su uvijek imale lukova i strijela u većem broju zbog vlastite obrane. Za Šibenik znamo da je 1439. godine u utvrdi imao pohranjeno: lukova od pruća 77 komada, lukova od kosti 54 komada, te 30 svežanja s ukupno 3 tisuće strijela.⁶⁶

Nakon što je Venecija početkom 15. st. ponovno prigrabila većinu dalmatinskih gradova, u svakom od njih držala je relativno jake vojničke posade. Dokumenti iz 15. st. često sadrže podatke o organizaciji i naoružavanju ovih vojničkih jedinica. Među njima osobito se ističu spisi kancelarije šibenskog kneza Fantina de Cha de Pesara iz 1441. do 1443. godine. U njima se nalazi poimenična lista gradske posade, kao i detaljan popis oružja, opreme i zaliha u šibenskim utverdama. To je najstariji nama poznati dokument koji sadrži precizan inventar oružja.

Posada je brojila ukupno 87 ljudi. Bila je podijeljena na pet jedinica od kojih je svaka imala svog zapovjednika i kaplara, a ovi po jednog slugu. Posada velike kule u luci, te prva i druga jedinica u kaštelu imale su po 16 samostrijelaca, dok je posada male kule u luci brojila 11 samostrijelaca, a ona na kopnenim vratima 5 samostrijelaca i 3 kopljanika.⁶⁷

Svi članovi posade bili su najamnici s točno određenom plaćom i svi su, osim slugu, bili stranci. Ti su ljudi bili mahom podrijetlom iz talijanskih gradova, najviše iz Venecije, ali i iz Grčke, Albanije, Španjolske, Njemačke, pa čak i iz Nizozemske. Svjesni događaja iz prošlosti i ne baš osobite lojalnosti građana prema mletačkoj vlasti, Republika nije dopuštala mještanima ulazak u ove jedinice. Dapače, vojnik koji bi se oženio mještankom, otpušten je iz službe. Takav je slučaj vjerojatno bio i s Mihovilom iz Tarvisija koji je nakon toga umro i svojoj ženi Katarini, osim dugova i nešto odjeće, ostavio mali arsenal oružja. Mihovil je imao jedan prsni oklop (panciera), kacigu (celada), par oklopa za ruke (paro debrazali), dva mača s trokutaste zašiljenim sječivom (stochi), sablju (fachin), dva koplja za bacanje (gravarine), mali nož (cortella pizola) i jedan samostrijel s mlinom - vretenom (batestra cum el mulinello).⁶⁸

Valja napomenuti kako su najamnici, poput Mihovila, imali vlastito oružje, a ono popisano u inventarima gradskih utvrda bilo je ponajprije namijenjeno naoružanju građana, seljaka iz okolice i mornara na brodovima u slučaju ratne opasnosti.

⁶⁶Kolanović, J., *Spisi kancelarije šibenskog kneza Fantina de Cha de Pesaro 1441.-1443.*, str. 38., 45.

⁶⁷Aralica, T., Aralica V., *Hrvatski ratnici kroz stoljeća*, str. 88.

⁶⁸Brnardić, Vladimir, *Naoružanje šibenske vojne posade sredinom 15. stoljeća*, u: Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, Vol.26, 2008., str. 65.-70.

Osnovno oružje gradskih vojnika bio je samostrijel, oružje starih korijena koje je u 15. st. doživjelo svoju renesansu da bi se potom neko vrijeme koristilo kao vatreno oružje. Sredinom 16. stoljeća gubi svoju borbenu funkciju i pretvara se u lovačko oružje. U našim izvorima samostreli se spominju pod nazivom balestra, balista ili na hrvatskom jeziku kao baleštra. Naši izvori razlikuju nekoliko tipova ovakvog oružja: balestra de molinello, belestra da pe, balestra de torno, balista de strevo i balistra se pesarola. Prvi i treći naziv označava samostrele s malim mlinom, odnosno vretenom za zapinjanje tetive. Drugi i četvrti napinju se pomoću luka koje samostrelci drže za pasom, a peti se zapinje pesorolom, napravom koja je u današnjoj literaturi poznate kao kozja noga. Samostrijel je ispaljivao kratke strijele masivnog željeznog vrha četvrtastog profila, veretone. Prilikom arheoloških iskapanja hrvatskih srednjovjekovnih gradova često se nailazi na iskopine željeznih vršaka - veretona. Vrlo realističan prikaz samostrijelca nalazi se na gotičkom portalu palače plemićke obitelji Šišgorić u Šibeniku.⁶⁹

5.4. Ostala oružja

a) Topuz i buzdovan

Prema dvorskoj časti župana kijačara (buzdovanara) na hrvatskom kneževskom dvoru, možemo zaključiti, da je ova vrsta oružja bila veoma važna u naoružavanju starih Hrvata.

U zbirci Arheološkog muzej u Zagrebu nalaze se 34 topuza od bronce, a među njima 26 sa četverostranim uglatim šiljcima. Izrađeni su od lijevane bronce tako, da im kao podloga služi kocka, kojoj kvadratne plohe mjere 3 cm. U sredini svake od četiriju pobočnih kvadratnih ploha stoji izbočena četverostrana piramida tako, da joj kutovi dijele stranice kvadrata; kroz preostale dvije suprotne plohe prolazio je držak. Prema tome taj kijac (topuz) ima pet šiljaka u obliku četverostranih 1,5 cm. visokih piramida i osam trokutnih 1 cm. visokih šiljaka. Premda su to na oko maleni ipak su to vrlo masivni kijci. Šiljci ovih kijaca sasvim su slični onima na nakitu iskopane lubanje u Biskupiji kod Knina. U muzeju u Kninu čuvaju se dva kijaca netom opisanog oblika, koji su nađeni u okolici

⁶⁹ Aralica, T., Aralica V., *Hrvatski ratnici kroz stoljeća*, str. 88

Knina, no nažalost oba su oštećena. Kod nas Hrvata upotrebljava se i oba naziva, kojima se služe Turci i Mađari naime topuz i buzdovan.⁷⁰

Pod topuzom podrazumijevamo oružje s glavicom okruglog ili kruškastog oblika, bez izbočina ili sa izbočinama, koje mogu biti raznoliko stilizirane. Pod buzdovanom podrazumijevamo oružje kome je glavica uzdužno (u smjeru drška) razdijeljena na listiće (nabore) zvane "pera" (perni buzdovan). Ovaj drugi oblik bit će mlađi, te je po svoj prilici nastao stiliziranjem kruškolike glavice. Buzdovan se u Mađarskoj prvi puta javlja u 13. stoljeću kamo su ga po svoj prilici donijeli Kumani. Hrvatski naziv kij, kijac, kijec upotrebljava se za topuz i buzdovan jer se za razliku ovih vrsta oružja u narodu malo znalo. Po svoj prilici nije se svim dvama nazivima poklanjala osobita pažnja, jer se jedna vrsta oružja razvila iz druge. Stari hrvatski naziv su istisnula u novom vijeku posebna imena za dvije diferencirane vrste kijaca, koje su upotrebljavali susjedni Turci i Mađari, te je tako naziv kijac i kijača kroz stoljeća pao u zaborav.⁷¹

Čini se da su u našim krajevima, kao i u Mađarskoj te u istočnoj Europi, konjanici često koristili posebnu vrstu buzdovana s lijevanom mjedenom glavom i piramidalnim šiljcima. Smatraju ih izvorno kulturnim dobrom istočnih nomadskih naroda. U Hrvatskoj je nađeno dosta takvih buzdovana, nekoliko i na samom Bribiru. Vjerojatno je od svih njih najljepši onaj pozlaćen i volutama ukrašen primjerak nađen također na Bribiru, a koji može datirati u 13. ili 14. st.⁷²

b) Sjekire, bodeži i noževi

Sjekire, bodeži i noževi upotrebljavali su se kao oružje od prehistorijskih vremena. U srednjem vijeku glave sjekire bile su čelične ili željezne, a često su imale i dodatne šiljke ili nastavke kako bi još više zastrašivale. Premda se čini da su bodeži i noževi međusobno slični, bodež je sa svoje dvije oštrice što se spajaju u vršku u osnovi oružje za ubadanje, dok se nož s jednobridnim sječivom koristio obično za sječenje. Proizvodnja je ovisila o potrebama.⁷³ Hrvati su bili poznati po vještim borbama prsa o prsa sjekirama.⁷⁴

⁷⁰ Praunsperger, M., *Oružje starih Hrvata u povijesti i narodnoj pjesmi*, str. 133.

⁷¹ Ashdown, H. C., *British and foreign Arms and Armour*, str. 329.

⁷² Aralica, T., Aralica, V., *Hrvatski ratnici kroz stoljeća*, str. 76

⁷³ Byam, M., *Oružje i oklopi*, str. 22

⁷⁴ Health, I., *Armies of Feudal Europe*, str. 43

Dok se mač nosio na lijevoj strani pojasa i to obješen za metalne alkice, ne kao ranije na zašivenim kožnatim remenima, na desnom boku nosio se nož ili bodež. U Europi je u to vrijeme bio najomiljeniji bodež tipa basiliard, s kojim smo i mi na ilustraciji naoružali našeg viteza. I u ovom periodu u plemićkim grobovima diljem Hrvatske i Bosne nalazimo ostruge koje sad imaju lučni oblik, lađasti, s rotirajućom zvijezdom.⁷⁵

5.5. Oklopi i panciri te kacige

Pancir je oklop izrađen od spojenih željeznih ili čeličnih prstenova, alkica i bio je temelja vrsta oklopa nošena još od keltski vremena diljem Europe. Od 13. stoljeća na pancir se dodaje metalni oklop jer sam pancir nije pružao dodatnu zaštitu. Od 15. do 17. stoljeća, kad se pojavljuju vatreno oružje, vitezovi ju odlazili u rat odjeveni isključivo u metalne oklope. Sredinom 15. stoljeća vitez je u punom naoružanju bio obložen metalnom okloptom, ali im je omogućavao velik broj pokreta zahvaljujući pregibima.⁷⁶ Posebna vrsta bili su turnirski oklopi. Najraniji turniri, lažne bitke među oklopljenim konjanicima, vjerojatno su započete kao oblik vojne vježbe u 12. stoljeću. Do 15. stoljeća turniri su se razvili u važne i slikovite društvene događaje u kojima su vitezovi pokazivali svoju borbenu vještinu i hrabrost pred velikašima i vladarom. Namještene borbe bile su poznate kao viteški dvoboji, a u svakom su dva viteza konjanika nasrtala jedan na drugoga kopljima preko drvenom plotu. Kako je dvoboj tražio dodatnu zaštitu lijeve strane tijela, odnosno stranu štita, za vitezove na turnirima izrađivao se poseban turnirski oklop.⁷⁷

Oprema viteza onoga doba uključivala je obvezno oklop od pancirnog tkanja, sastavljenog od sitnih ili krupnih željeznih alkica, zakovanih ili zavarenih, na različit način spojenih te ojačanih umetnutim šipkama ili žicom. Razvoj pancirnog oklopa može se pratiti uglavnom po ikonografskim prikazima jer su njegovi arheološki tragovi, zbog rasute strukture, skoni propadanju. Krajem 13. stoljeća dolazi do početka ojačavanja pancirnog oklopa dodavanjem čeličnih ploča izloženim mjestima, primjerice na koljenu, što je daljnim razvojem dovelo do pojave punog čeličnog oklopa krajem 14. st.⁷⁸

⁷⁵ Aralica, T., Aralica, V., *Hrvatski ratnici kroz stoljeća*, str. 82

⁷⁶ Byam, M., *Oružje i oklopi*, str. 24-26

⁷⁷ Byam, M., *Oružje i oklopi*, str. 30

⁷⁸ Aralica, T., Aralica, V., *Hrvatski ratnici kroz stoljeća*, str. 75

Pancimi oklop je u obliku kapuljače prekrivao vitezovu glavu dok je na tjemenu mogla biti plitka željezna kaciga (cerveliere). Preko oklopa vitez je nosio dekorativnu haljinu, obično u bojama i insignijama heraldičkog značenja. Osnova grba plemena Šubića bilo je crno orlovo krilo, prikazano na štitu viteza.⁷⁹

U Hrvatskoj nije sačuvan, a niti su nađeni njegovi arheološki tragovi, niti jedan primjerak gotičkog konjaničkog oklopa. Uostalom, u cijelom se svijetu takvih oklopa nije sačuvalo više od desetak. S druge strane raspoložemo nedvojbenim likovnim dokazima o njegovoj uporabi i u našim krajevima. Možemo s pravom zaključiti da su i oklopi hrvatskih feudalaca tog vremena bili također njemačkog stila. Izvori spominju majstore koji su proizvodili oklope i u našim krajevima, i to od Dubrovnika do Zagreba, ali nije vjerojatno da su oni izrađivali ovakve usavršene konjaničke oklope. Ako ni zbog čega drugoga onda zbog pouzdano skromne potražnje za takvom skupocjenom robom. Zbog toga vjerujemo kako su ih krupni feudarci naručivali iz Njemačke i to iz poznatih proizvodnih centara Augsburga i Innsbrucka (Austrija). Feudarci iz Južne Hrvatske vjerojatno su svoje oklope naručivali u Italiji.⁸⁰

Srednjovjekovne kacige bile su velike kako bi omogućile bolju zaštitu glave i lica. Kacige zvane bacsinet bile su učvršćene lancima i zavrtajima za oklop, a vitezovi su nosili kacige s pomičnim dijelovima.⁸¹

Potpuno opremljen vitez toga doba nosio je dvije kacige. Donja kaciga, koju današnja literatura naziva basinet, razvila se iz plitkih kaciga 13. stoljeća koje su prekrivale tek tjeme glave. Na basinet se pričvrstio pancirni ovratnik koji je štitio vrat i ramena. Spominjanje ovakvih kaciga nalazimo u nizu naših pisanih izvora, a spremište kaciga iz tvrđave Maglaj u Bosni sadrži i dva basineta iz treće četvrtine 14. stoljeća. Povrh donje kacige sredinom 14. stoljeća vitezovi još uvijek nose i veliku kacigu valjkastog oblika s prorezima za gledanje i disanje. Velike kacige postupno se odbacuju zbog čega u drugoj polovici 14. stoljeća basineti dobivaju vizire i postaju jedina zaštita glave. Kako smo već rekli, kod nas nije sačuvan niti jedan primjerak velike kacige, ali su nam one vrlo dobro poznate iz brojnih slikovnih prikaza. Velika kaciga u pravilu je bila ukrašena dekorativnim dodacima s heraldičkim motivima kao što su različiti oblici rogova, krila, zvjerinjih glava i

⁷⁹ Aralica, T., Aralica, V., *Hrvatski ratnici kroz stoljeća*, str. 75

⁸⁰ Aralica, T., Aralica, V., *Hrvatski ratnici kroz stoljeća*, str. 90.

⁸¹ Byam, M., *Oružje i oklopi*, str. 28

slično. Koliko je nama poznato, u svijetu se sačuvao jedan jedini primjerak takvog dodatka kacigi i on se danas nalazi u glasovitoj oružarnici dvorca Churburg u Južnom Tirolu.⁸²

Povrh svega toga vitez, je navlačio veliku kacigu valjkastog oblika s prorezima za oči te rupicama ili urezima za disanje, ostvarivši tako djelotvornu zaštitu tog vitalnog dijela tijela. Te velike kacige iz 13. i 14. st. veoma su rijetke pa sačuvane primjerke imaju samo najpoznatiji svjetski muzeji, U hrvatskim zbirkama nema niti jednog originalnog primjerka, ali su zato njihovi ikonografski prikazi veoma česti, osobito na vladarskim i velikaškim pečatima gdje čine sastavni element obiteljskoga grba. Jedan od najljepših prikaza velike kacige s njenim dekoracijama u obliku kićanke i pompona nalazi se na pečatnjaku Pavla Šubića, nađenom u temeljima jedne zgrade u Zadru, a koji se datira između 1299. i 1312. godine.⁸³

Kacige se u izvorima kadšto spominju pod općim nazivom elmi, a katkad pod tipološkim odrednicama: bacineto de ferro, capello delerro i celada. Najtipičnija kaciga toga vremena u jadranskom bazenu i njegovom zaleđu bila je celada i to njena inačica, poznata u literaturi kao celada alla veneziana. Ona se pak dijeli na nekoliko podvrsta. Primjerak prikazan na ilustraciji pripada najjednostavnijoj skupini s otvorenim licem, zaobljenih obrazina i s krestom. U hrvatskim krajevima nađena su samo dva arheološka nalaza ovakvih kaciga, oba u Bosni. Jedan primjerak nađen je u Sarajevu, a jedan u Bjelinićima pokraj Konjica.⁸⁴

⁸² Aralica, T., Aralica, V., *Hrvatski ratnici kroz stoljeća*, str. 81-82

⁸³ Isto, str. 75.

⁸⁴ Isto, str. 87.

6. Obrana

Srce burga bila je branič-kula, visoka kula jakih zidova. Tijekom stoljeća imala je razne namjene, no kako joj ime kaže, ipak je građena radi obrane i sigurnosti. Njihove tragove nalazimo u kontinentalnom dijelu Hrvatske nalazimo tijekom 13., pa sve do kraja 15. stoljeća.

U razvijenom se srednjem vijeku pri opsadi burga branilo s vrha zidina, između zubaca kruništa, dok je branič-kula svojom visinom trebala omogućiti uspješnu kontrolu terena i obranu pri opsadi. Napadači su gradili visoke pokretne drvene tornjeve, koje su polako primicali burgu radi razbijanja zidina 'ovnom' i uskakanja navrh zidina. Ova je pojedinost srednjovjekovne opsade bila odlučujuća za značajnu visinu branič-kula, koje su morale biti visoke kao napadačev drveni opsadni toranj, pa i više. Potkrovlje branič-kule bilo je uređeno kao prostor s kojeg se djelovalo na neprijatelja.⁸⁵

Općenito se smatra da je branič-kula služila kao posljednje mjesto obrane ako bi neprijatelj uspio prodrijeti u unutrašnjost burga. Čini se daje to namjena prvih burgova kad je glavna obrana bila debljina zidova, a neprijatelj nije bio u mogućnosti probiti debeli zid kule. Kasnija su iskustva pridonijela da je za uspješnu obranu od opsade bilo potrebno braniti se istim načinom na koji je neprijatelj napadao posebnom visokom kulom koja je trebala odbiti napade opsadnoga pokretnog tornja napadača. Ova je kula doista mogla poslužiti i kao posljednje utočište opsjedanoga u burgu, no to je tek zadnja mogućnost u obrani koju je branič-kula pružala.⁸⁶

U našim starim dokumentima pisanim hrvatskim jezikom branič-kulu naziva se turen ili turanj jer očito je daje u starije doba to bila jedina kula burga.

Obrambenu funkciju branič-kula potvrđuju njihovi položaji uz prokope i njihov općeniti odnos prema terenu izvan zidina burga. Znakovita je činjenica da sredinom 15. stoljeća pregradnje i dogradnje burgova u sjevernom dijelu Hrvatske izostavljaju branič-kule (Cesar-grad, Kostel, Lobar, Kamengrad kod Požege, Ružica, Ilok, kao i na prvim kaštelima u Slavoniji). Približavanjem turske opasnosti, zajedno s primjenom vatrenoga oružja, ponovno se javljaju branič-kule, ali to su već nove koncepcije, a korištenje branič-kule kružnoga tlocrta samo omogućuje svakodnevnu sigurnost vlasnika kaštela.

Naše su kontinentalne branič-kule loše sačuvane. Uspoređujući značajke branič-kula koje nam stoje na raspolaganju - tlocrt, način zidanja, položaj na terenu i u strukturi

⁸⁵ Vojna enciklopedija 3, Beograd, 1958., str. 143. - 145.

⁸⁶ Horvat, Z., *Branič-kule na burgovima kontinentalne Hrvatske*, str. 55.

tlocrta burga, razni otvori i ulazi -možemo reći da ove značajke odgovaraju tipu branič-kule, dobu nastanka, razvoju načina napada i obrane, te stilskim utjecajima srednje Europe. U svakom slučaju, branič-kule namijenjene samo obrani manjih su tlocrta, većinom kvadratne, veličine 7-8 sa 7-8, dok su one stambene većih dimenzija. Branič-kule stambeno-obrambene namjene većih su tlocrta i bogatije su opremljene raznim uređajima za ugodniji život: zahod na konzolama, veći prozori s klupama, kamini, te vjerojatno i kaljeve peći, lijepo klesane pojedinosti. Iako su pratile trendove, arhitektura branič-kula u Hrvatskoj bila je nešto skromnija u usporedbi s onom u srednjoj i zapadnoj Europi.⁸⁷

⁸⁷ Horvat, Z., *Branič-kule na burgovima kontinentalne Hrvatske*, str. 59.

7. Zaključak

Vojno ustrojstvo hrvatski zemalja u razvijenom srednjem vijeku bilo je određeno društvenim odnosima prema kojima je funkcionirao feudalizam. Kralj je davao zemlji koja je postajala velikašev feud, a on je za uzvrat morao opremiti svoju vojsku. Hrvatska, teritorijalno podijeljena na županije, razvila je specifičan sustav u kojem se plemići prigrlili županijsku čast vladali suverenije nego neki velikaši u ostalim feudalnim zemljama. Na sanom dnu društvene ljestvice nalazio se kmet, seljak, koji je isto morao biti spreman poći u rat. Feudalizam je u sebi objedinio društvene, ekonomske i vojne norme prema kojima je određeno djelovanje svake pojedine razine sustava (vladar - velikaši, plemići - seljaci, kmetovi). U takvim su uvjetima hrvatske zemlje dočekale najveću opasnost s kojom su se dotada susrele - Osmanlije. Iako je hrvatska vojska bila relativno dobro opremljena u odnosu na europske, i nije im manjkalo hrabrosti i srčanosti, pred dobro organiziranom turskom vojskom morali su pokleknuti. Oslabljeni unutarnjim sukobima, bez organiziranih taktika i strategija borbe, stoljećima su se borili protiv vidno naprednijeg neprijatelja te ga na uštrb svojeg razvoja i prosperitete, zadržavali na "bedemu Europe". Kao i u ostalim zemljama, najznačajniji rodovi vojske bile su pješništvo i konjaništvo, izmjenjujući tijekom vremena svoju važnost i prednost jedno na račun drugom. Oprema hrvatskih vojnika bila je u skladu s europskom, pa su svi noviteti stizali s vrlo malim zaostatom i u naše zemlje. Nešto oružja proizvedeno je kod lokalnih majstora, dok je dio uvezen. Stalna ratna opasnost, bilo ona rezultat nekog unutarnjeg sukoba ili izvana, nagnala je Hrvate na stalnu ratnu spremu, bilo obrambenu ili napadačku.

8. Popis literature

1. Aralica, Tomislav, Aralica, Višeslav, *Hrvatski ratnici kroz stoljeća, 1. knjiga, Oprema, oružje i odore hrvatskih ratnika od oko 800. do 1918. godine*, Znanje, Zagreb, 2006.
2. Ashdown, Henry Charles, *British and foreign Arms and Armour*, preuzeto s www.archive.org
3. Bauer, Ernest, *Sjaj i tragika hrvatskog oružja*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1991.
4. Budak, Neven, *Hrvatska povijest srednjeg vijeka*, Školska knjiga, Zagreb, 2006.
5. Brnardić, Vladimir, *Naoružanje šibenske vojne posade sredinom 15. stoljeća*, u: Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, Vol.26, 2008., str. 59.-70.
6. Byam, Michele, *Oružje i oklopi*, Upoznajmo svijet, Mladost, Zagreb, 1990.
7. Dubravica, Branko, *Političko-teritorijalni ustroj Hrvatske do 1918.*, Albatros, Velika Gorica, 2000.
8. Goldstein, Ivo, *Hrvatska povijest, Novi liber*, Zagreb, 2003.
9. Grbašić, Zvonimir, *Hrvati - slike iz ratničke prošlosti*, Carski husar, Zagreb, 1993.
10. Heath, Ian, *Armies of Feudal Europe*, Wargames Research Group Publication, 1989.
11. Hewitt, John, *Ancient Armour and Weapons in Europe*, Oxford, University Press, London, 1967.
12. Horvat, Zorislav, *Branič-kule na burgovima kontinentalne Hrvatske*, u: Prostor: časopis za arhitekturu i urbanizam, Vol. 15 No.1 (33), 2007., str. 26.-41
13. Klaić, Vjekoslav, *Povijest Hrvata od najstarijih vremena do svršetka XIX. stoljeća*, Knjiga prva, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1988.
14. Kolanović, Josip, *Spisi kancelarije šibenskog kneza Fantina de Cha de Pesaro 1441.-1443.*, Šibenik 1989.
15. Kužić, Krešimir, *Prikazi koplja te luka i strijela na srednjovjekovnim nadgrobnim spomenicima iz Dalmatinske Zagore*, u: Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, Vol. 19, 2002., str. 23.-34.
16. Macan, Trpimir, *Povijest hrvatskog naroda*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Školska knjiga, Zagreb, 1992.

17. Nazor, Ante, *O ustrojstvu hrvatske vojske u ranom srednjem vijeku*, Raukarov zbornik, ur. Neven Budak, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb 2005., str. 83.-108.
18. Opća enciklopedija Jugoslavenskog leksikografskog zavoda, 2 C - Fob, Zagreb, 1977.
19. Pavičić, Slavko, *Hrvatska ratna i vojna povijest*, Nakladničko trgovačko društvo "Mato Lovrak", Zagreb, 1998.
20. Praunsperger, Milan, *Oružje starih Hrvata u povijesti i narodnoj pjesmi*, Matica hrvatska, Zagreb 1943.
21. Raukar, Tomislav, *Hrvatsko srednjovjekovlje: ljudi, prostor i ideje*, Školska knjiga, Zagreb, 1997.
22. Šercer, Marija, *Staro oružje na motki*, Povijesni muzej Hrvatske, Zagreb 1972.
23. Šišić, Ferdo, *Povijest Hrvata, Pregled povijesti hrvatskog naroda (600. - 1526) prvi dio*, Marjan tisak, Split, 2004.
24. Vojna enciklopedija 3, Beograd, 1958.
25. www.medievalweapons.com

9. Popis priloga

1. *Prilog 1.* Ugarsko-hrvatsko kraljevstvo nakon ulaska Hrvatske u personalnu uniju s Ugarskom - u: Grbašić, Zvonimir, *Hrvati - slike iz ratničke prošlosti*, Carski husar, Zagreb, 1993., str. 42.
2. *Prilog 2.* Hrvatski konjanik iz sredine 14. stoljeća - u: Aralica, Tomislav, Aralica, Višeslav, *Hrvatski ratnici kroz stoljeća, 1. knjiga, Oprema, oružje i odore hrvatskih ratnika od oko 800. do 1918. godine*, Znanje, Zagreb, 2006., str. 83.
3. *Prilog 3.* Pješak s vatrenim oružjem - u: Zvonimir, *Hrvati - slike iz ratničke prošlosti*, Carski husar, Zagreb, 1993., str. 75.